

A KÖNYVKIADÁS MAGYARORSZÁGON A XVI—XVIII. SZÁZADBAN (1527—1773).

XVI—XVIII. századi könyvtermelésünk jelentékeny része a szerzők saját kiadásában, de lehetőleg nem a maguk költségén látott napvilágot. Erre íróink — néhány főpapi vagy főúri szerzőt nem tekintve — csak a végső szükség esetén szánták el magukat. SÓVÁRI SOÓS KRISTÓF *Postillá*-ja (Bártfa, 1598. RMK. I: 299. sz.) előszavában panaszosan emlegeti: „vay ki keuesen találtattanak azok az kik engemet ebben... megfegitettenek volna: söt nagyob réze... magam költségeuel kélfült meg“.¹ MAROSVÁSÁRHELYI GERGELY pedig, a *Iosagos es gonosz cselekedetek példáinak summái* (Kassa, 1623. RMK. I. 528. sz.) szerzője azon kesereg, hogy harmadfélszáz forintot vett kölcsön műve kinyomatásához.² Bezzeg GYÖNGYÖSI ISTVÁNBAN, a népszerű poétában módos ember léte, vagy talán éppen ezért, nem volt ekkora áldozatkészség: amelyik munkájához nem tudott pártfogót fogni, az kéziratban maradt az utókorra! Valóságos fehér holló számba megy az olyan impresszum, aminő MAGYARI ISTVÁNNAK *Az orszagokban valo soc romlasoknac okairo!* c. munkája (RMK. I. 379. sz.) címlapján olvasható: „Niomtattatot Sarvarat, az Author költségeuel Manlius Janos Átal, Anno M. D. CII.“³

A sokszor tetemes költségeket többnyire azok a mecénások teremtették elő, akiknek kilétét maga a címlap, esetleg az előszó árulja el, vagy pedig a könyvet bevezető ajánlás fedi föl. Íme néhány, a könyvek címlapján megörökített mecénás, akinek „költségén“ vagy „költségével“ — ezek a szokásos kitételek — egy-egy, szinte kivétel nélkül teológiai vagy ájtatossági munka nyomdafestéket láthatott: Illésházi István,⁴ Nádasdi Ferenc,⁵ veresmarti Czíkö

¹ Idézi MÁTÉ KÁROLY: *A könyv morfológiája*. Bp., 1930. 37. l.

² U. o.

³ Hasonmása: BEÖTHY—BADICS: *A m. irod. tört.*³ I: 346. l.

⁴ HUSSIUS EGYED: *Az igaz anyaszentegyházról*. Ford. ESZTERHÁZI TAMÁS. Sárvár, 1603. RMK. I. 384. sz.

⁵ OSIANDER ANDRÁS: *Papa nem papa*. Ford. ZVONARICS MIHÁLY. Sárvár, 1603. RMK. I. 378. sz.

Mihály, I. Rákóczi György gyulafejevári udvarbírája,⁶ Udvarhelyi György,⁷ Gurub Ferenc novai püspök,⁸ nemzetes Ubrisi Pál,⁹ „mel-tosagos Groff General Czobor Adam“,¹⁰ iklódi Toldalagi András,¹¹ gr. Kollonics Lipót esztergomi érsek,¹² Mezey Mihály, szekszárdi apát, esztergomi kanonok,¹³ Dolny István, csanádi püspök, esztergomi prépost,¹⁴ Benkovics Ágoston, váradi püspök.¹⁵ A sárospataki fejedelmi nyomda legtöbb termékének címlapja pedig büszkén hirdeti, hogy „az öregbik fejedelemasszony — értsd Lorántfi Zsuzsánna — parantsolattyából és költségével“ került ki a sajtóból.¹⁶

Természetesen Lorántfi Zsuzsánna korántsem az egyetlen mecénás, aki irányítólag hatott íróinkra. Így KOMJÁTHI BENEDEK özv. Perényi Gáborné ösztönzésére fordítja le *Az zenth Paal leueley*-t (Krakow, 1533. RMK. I. 3. sz.), Báthori Kristófné Bocskai Erzsébet és Bebek Györgyné Patócsi Zsófia fölkéri Károli Pétert, hogy fordítson le mindent, ami még nincs lefordítva a Szentírásból.^{16a} Br. Lobkowitz-Poppel Lászlóné, gr. Eck Magdolna Prágából egy postillát küld Szalaszegi Györgynek, aki megígéri, hogy azt lefordítja magyarra s fiának Poppel Ádámnak fogja ajánlani.^{16b} MA-

⁶ KITIONICH JÁNOS: *Rövid igazgatás...* Ford. KÁSZONI JÁNOS. Gyulafejevár, 1647. RMK. I: 791. sz.

⁷ D'EST HENRIK: *Dávid parittyája*. Ford. UDVARHELYI PÉTER. H. n., 1661. RMK. I. 975. sz.

⁸ ÁGOSTON PÉTER: *Szívek kincse*. Nagyszombat, 1671. RMK. I. 1120. sz.

⁹ Az Sz. M. betűk alá rejtőző, SZABÓ KÁROLY szerint SZÁNTAI, ZOVÁNYI JENŐ valószínűbb föltevése (v. ö. M. Kvszle, 1940: 165/7. l.) szerint NAGY-SZÖLLŐSI MIHÁLY: *Bujdosó magyarok füstölgő csepűje*. Kolozsvár, 1676. RMK. I. 1196. sz.

¹⁰ LANDOVICS ISTVÁN S. J.: *Novus succursus, azaz új segetseg*. Nagyszombat, 1689. RMK. I. 1472. sz.

¹¹ SOLYMOSSI KONCZ BOLDIZSÁR: *Hetedszaki... imádságok*. Kolozsvár, 1695. RMK. I. 1472. sz.

¹² *Az evangeliumok és epistolák*. Nagyszombat, 1700. RMK. I. 1566. sz. Ugyanő, már jóval előbb „buzgoságtól viseltetvén ki-adatta“ KÁLDI GYÖRGY S. J.: *Istennek szent akarattya* c. kéziratban maradt munkáját is. U. o., 1631. RMK. I. 1268. sz.

¹³ *Kilencednapi aitatossagnak gyakorlása*. Nagyszombat, 1700. RMK. I. 1567. sz.

¹⁴ SZENT-IVÁNYI MÁRTON S. J.: *Negy rövid első könyvetskek*. Nagyszombat, 1702. RMK. I. 1660. sz.

¹⁵ SZENT-IVÁNYI MÁRTON S. J.: *Ötven okok és indulatok, mely az előbbi munkából való különnyomat*. Nagyszombat, 1702. RMK. I. 1661. sz.

¹⁶ Pl. RMK. I. 891. és II. 810. sz., I. 874. sz., I. 892. sz.

^{16a} V. ö. KÁROLI PÉTER: *A halálról* stb. Debr., 1575. ajánlását.

^{16b} V. ö. AVENARIUS JÁNOS—SZALASZAGI GYÖRGY: *Hetedszaka... imádságok*. Felsőlövő, 1593. ajánlását.

GYARI ISTVÁNT Nádasdi Ferenc kir. főlovászmester bízta meg BEUST JOACHIM *Az iol és boldogul valo meghalásnak tudományarul* ([Sárvár, 1600?]. RMK. I. 315. sz.) szóló elmélkedéseinek lefordításával. PRÁGAI ANDRÁS I. Rákóczi György „parancsolattyára“ tolmácsolta magyar nyelven GUEVARA ANTAL *Fejedelmecnek serkentő oraja* (Bártfa, 1628. RMK. I. 566. sz.) c. munkáját. KEGELIUS FÜLÖP *Tizenkét idvösséges elmélkedések-jeinek* DEBRECZENI PÉTER készítette fordítását (Leyden, 1637. RMK. I. 669. sz.) Deselvits István, Szécsi Györgyné, homonnai Drugeth Mária „istenes kívánságára“ dolgozta át luteránus szellemben és adta ki újra.¹⁶⁰ KÁSZONI JÁNOS Czikó Mihály kérésére ülteti át latinból nyelvünkre *Rövid igazgatós-át* (Gyulafehérvár, 1647. RMK. I. 791. sz.). ZERMEGH JÁNOS, a műben lenyomatott életrajza szerint Forgács Simon felszólítására írta *Historia rerum gestarum-át* (Amsterdam, 1662. RMK. III. 2157. sz.). NADÁNYI JÁNOS Bornemisza Anna fejedelemsasszony „parancsolattyából“ fordította le, az ajánlás szerint, MIZALD ANTAL *Kerti dolgoknak leirása* (Kolozsvár, 1698. RMK. I. 1087. sz.) c. munkáját, míg HUSZTI ISTVÁN ARND-átdolgozása (*Ker. jószágos tselekedetekkel teljes paraditsom kertetske* [Kolozsvár, 1698. RMK. I. 1524. sz.]) a címlap szerint „egy méltóságos asszonynak — értsd Apafi Mihályné, Bethlen Katalinnak — akarajából“ készült.

Máskor meg a szerzők vagy a kiadók, esetleg a könyvnyomtatók hol az előszóban, hol meg az ajánlásban fedik fel a „nemes fautorok“ kilétét. A kolozsvári nyomda egyik legelső terméke, a *Ritus explorandae veritatis* (Kolozsvár, 1550. RMK. II. 47. sz.) Martinuzzi György bíbornok költségén jelent meg, akinek az előszó ismeretlen szerzője meleg elismeréssel adózik, amiért a magyar jogszolgáltatás e korai emlékét, mint műveltségünk egyik bizonyítékát napfényre bocsátotta. BORNEMISZA PÉTER *Az evangeliumokból es az epistolakból valo tanvsagok* c. prédikációs gyűjteménye „oetodic es vtolso resze“-t (Detrekő, 1579. RMK. I. 153. sz.) azért ajánlja Ungnad Kristófnak és felesége, Losonczy Annának, „mert fenkinek ennyi költfege nem ment rea“, mint nekik. BEYTHE ISTVÁN főművének, a különböző címek alatt megjelent négykötetes postillának nyomtatási költségeit, miként ez *Az zentök fő innepiről valo evangeliumok magyarazattyokkal* (Németújvár, 1584. RMK. I. 214.

¹⁶⁰ V. ö. SZABÓ, RMK. I. 303. l. Az átdolgozás 1639-ben Bártfán, RMK. I. 686. sz. és Lőcsén, RMK. I. 695. sz. is megjelent, de tekintve, hogy a SZÉCSI-NÉHEZ intézett ajánlólevél csupán a lőcsei kiadásban van meg, véleményem szerint ez az eredeti kiadás és a bártfai az utányomás.

sz.) utolsó levelén olvasható, Batthyány Boldizsár fedezte. Hálából a négy kötet közül egyet-egyet Batthyány Boldizsárnak és nejének, Zrínyi Dorottyanak dedikált, míg a bevezető kötetet az „elő istennek zent fianak, az vr Jefus Chriftusnak, emböri nemzetnek megváltojának“, a befejező kötetet pedig az „isten iige jámbor szolgái“-nak ajánlotta. Gönczi György debreceni lekipásztor az időközben pestisben elhunyt FÉLEGYHÁZI TAMÁS Új Szövetség-fordítását¹⁷ azért ajánlotta a „beczules es tizeletes debreceni tanaczbeli vrainak“, mivel „dicziretes ebben-is a ti kegielmetek gonduifelese, hogy enni fok fogiatkozafokban és szük időbennis fegedfegetet megh nem vonta, hanem ez kőnunek ki niomtatafara szorgalmatos gondot vifelt es elegfeges kölcfeket szolgaltatot ki kegielmetek“. MEDGYESI PÁL *Szentatyák öröme* (Gyulafejevárv, 1640. RMK. I. 701. sz.) c. vitairatát azért dedikálja I. Rákóczi György hitvesének, Lorántfi Zsuzsánnának, mivel egyrészt a nagyasszony bocsátotta rendelkezésére Vásárhelyi Dániel S. J. kéziratát „feleletnek okaért“ s másrészt „legelsőbb is Ngod kezdette, Ngod mozgatta, Ngod Typographiájában es koltsegivel-is niomtattatott“. A pozsonyi jezsuiták kollégiuma PÁZMÁNY PÉTER *Bizonyos okok* c. művének 3. kiadását (Pozsony, 1671. RMK. I. 1124. sz.) azért ajánlotta Szepcsényi György esztergomi érseknek, mivel a kiadás költségeit magára vállalta. Ugyanezzel a megokolással dedikálta SZATHMÁR-NÉMETHI MIHÁLY *Dominicalis praedikacio*-it (Kolozsvár, 1686. RMK. I. 1353. sz.) Köbölkuti László Györgynek, a kolozsvári ref. ekklezsia kurátorának és DRÉGELY-PALÁNKI IMRE *Speculum Mysticum*-át (Kassa, 1668. RMK. I. 1065. sz.), ezt a latin címe dacára magyar nyelvű könyvecskét Chernel Pálnak és Tolnai Istvánnak. CZEGLÉDI ISTVÁN Dobroviczai Miklós aláírással azért dedikálta *Redivivus Japhetke* (H. n., 1669. RMK. I. 1082. sz.) c. vitairatát Kapi Györgynek, mivel az ő „Patrocinū-ja által jöt e kis-könyv ki nagyob refzre“. Köleséri Sámuel pedig azért ajánlotta CZEGLÉDI ISTVÁN *Sion vára* (Sárospatak—Kolozsvár, 1672—75. RMK. I. 1187. sz.) c. munkáját Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, mivel az a pataki nyomdában félbemaradt kötet hátralevő részét a maga költségén nyomtatta ki. S nem kevésbé szabatosan tárják fel HOMORÓD SZENTPÁLI N(ÉMET) FERENC Verbőczy-kompendiumának¹⁸

¹⁷ *Az mi urvnc Iesus Christusnak wy testamentoma*. Debrecen, 1586. RMK. I. 218. sz.

¹⁸ *Verbőczy törvénykönyvének compendiuma... versekben*. Kolozsvár, 1699. RMK. I. 1541. sz. és U. o., 1701. RMK. I. 1625. sz.

kis-sárosi Sárosi János erdélyi kormánytanácsoshoz intézett verses dedikációja prózai háttérét a következő sorok:

S mivel ajándékot én mást nem adhattam . . . ,
 Hanem ezen munkát néked Dedicáltam,
 Mellyet-is víg szemmel, kérlek, hogy tekintsed,
 S irásom bölts elméd harmattýával hintsed,
 Kinyomtatására se kiméllyed kintsed:
 Sőt jó szándékomat pézceddel segítsed.
 Hogy jótéteményed ezzel-is terjedjen,
 S az maradék nyelve róllad jót beszéllyen,
 Kiért az Isten-is mig élsz meg-szentellyen
 S holtod után lelked menybe vigy: Amen.¹⁹

Ezek a példák, melyek számát nem volna nehéz szaporítani, úgy véljük feljogosítanak arra a föltevésre, hogy a dedikációkban szereplő egyéneket és közületeket — néhány egészen kivételes eset-től eltekintve — olybá vegyük, mint akik a szerzőket vagy a nyomdászokat az illető munka kiadásában anyagilag támogatták, vagy akiktől az író vagy a könyvnyomtató legalább is utólagos költség-megtérítést, vagy jutalmat remélt még akkor is, ha erről az epistolia dedicatoriában nem esik szó. Elvégre még ebben a rusztkus kor-szakban sem volt minden írónk olyan szókimondó, mint BASILIUS ISTVÁN, aki magában az ajánlásban vágja oda a megtiszteltnek: „a szükseg kenfzeritet arra, hogy Vraknac aianlanam iralomat.“²⁰ Tételünk bizonyítására felhozzuk WAGNER MÁRTON, FABER TAMÁS és SCULTETI SZEVERIN *Examen thesivm et regularum Zvinglianarum de Coena Domini* (Bártfa, 1586. RMK. II. 191. sz.) c. vitairatát, mely Sáros vármegye lelkészeihez, tisztjeihez és nemességéhez, vala-mint a felvidéki öt szabad királyi város bíráihoz és tanácsaihoz intézett ajánlással jelent meg s amelyről levéltári adatunk van arra, hogy a dedikációban részesültek egyike: Bártfa városa anyagilag is hozzájárult a kinyomtatás költségeihez.²¹

¹⁹ Jellemző az irodalompartolás teológiai háttérére, hogy szerző e világi jellegű munka istápolásáért is az örök üdvösség reménységével kecsgeteti mecénását!

²⁰ *Egynehani keresdec* . . . Gyulafehérvár, 1568. Idézi MÁTÉ KÁROLY i. m. 37. l.

²¹ V. ö. ÁBEL JENŐ: *A bártfai Sz. Egyed templom könyvtárának története*. Bp., 1885. 119. l. Igaz, hogy a városi tanács nem nagyon erőltette meg magát: a 232 levél terjedelmű kötet költségeire mindössze 5 frtot adott s még ezt sem készpénzben, hanem levonásba hozta Gutgesel nyomdász régi adósságából!

A dedikációk anyagi hátterét élesen világítja meg a francia LESAGE *Le diable boiteux* (1707. és 1726.) c. satirikus regényének egyik jelenetében,^{21a} amelyben a sánta Asmodi egy íróat mutat be, aki éppen befejezi egyik munkájának dícséretektől áradozó ajánlását. Az ajánlás egyelőre senkinek sem szól: a név helye üresen maradt. „Valami gazdag urat keres, aki bőkezűbb lesz, mint azok, akiknek már más könyveket dedikált; de manapság meglehetősen ritka az olyan ember, aki megfizeti az ajánlólevelet; ebből a hibából kigyógyultak az urak s ezzel nagy szolgálatot tettek a közönségnek, melyet elárasztottak nyomorúságos szellemi termékekkel, tekintve, hogy a legtöbb könyv valamikor kizárólag a dedikációból befolyó jövedelem kedvéért íródott.“

Egyik hazai szerzőnk, a pozsonyi születésű TRINKELLIUS ZAKARIÁS IGNÁC S. J. Lippai György érseknek ajánlott munkájában^{21b} az ékesszóló dedikációt egész lapnyi díszes rézmetszettel egészítette ki, mely Szabó Károly leírása szerint „azon jelenetet mutatja, midőn a szerző térdelve átadja munkáját Lippainak“. A műlap Nagyszombatban készült s a németalföldi Ther Portten János Dániel gondos munkája. Egyik kései utódja ez a középkori képes kéziratokban oly gyakori dedikációs miniatúráknak.

A pártfogók az írókat nemcsak készpénzzel, hanem természetbeni adományokkal is támogatták. BORNEMISZA a *Praedkatioc egész esztendő által minden vasarnapra rendelietet Euangeliomból* (Detrekő—Rárbok, 1584. RMK. I. 207. sz.) c. hatalmas fóliánsa ajánlásában hálásan emlékezik meg Balassa Istvánról, aki őt a munka írása és kinyomtatása idején Detrekő várában „io falkaig tartana, es minden szűkfejembe egefz czeledeftűl eltetne. Es ot letembe e könyuet mig irnam es ki nyomtatnam, annyi segitfeгуel lenne, hogy ennec fele költséget meg haladna“. Balassán kívül Isten „apronkint mefzűlis segitőket“ támasztott. Az „őreg könyw“ „kinyomtatafara tengetők“ sorából megemlíti alsólivdvai Bánfi Lászlót, aki „Betzko varabol mindē eztendőbe a munka közt-is apronkent fzekereken tengetefre valot küldezet“, Nádasdi Ferencet, akinek tisztartója, Korontáli Akácus által Csejtéről küldött „keves aiandekot-is elegendő keppen“ becsülte, saját sógorát, Nemes

^{21a} 3. fejezet.

^{21b} *Divinatorium viae et vitae aeternae*. Wien, 1663. RMK. III. 2201. sz. Szerettem volna a képet hasonlóan is bemutatni, de a könyv SZABÓ szerint csupán a müncheni áll. könyvtárban lévén meg, ha ugyan még megvan, a mai viszonyok között a terv aligha lett volna megvalósítható!

Máriásy Pál szepesmegyei és régi „tanulo paytas“-át, Nemes Kapi Ferenc sárosmegyei főispánokat, Ezterhas Ferenc pozsonyi alispánt és Debreczeni György tárnokmestert.

Az adakozásra a szerzőn kívül jó barátai is felhívták tehető ismerőseiket. „Thelegdy Miklós eszterghomi praeposth“ — írja a tinnini püspök Nyitrán 1577. okt. 8-án kelt és kisvárdai Warday Mihály kir. tan., pohárnokmesterhez intézett levelében — „chinahr magiarul egy postilath, kynek megh walthassara knywy nyomtathothwl ewmaga nem elegh hanem Theob wraynknak barathinknak kell megh segheyteny. Kerem kegdeh: hogy kēgd legien szeghycheghul, lathwan a' Iambornak hazayahoz es nemzethyhez walo jo igykekezetyh“.²²

A szükséges tőke nagyságára nézve íme néhány jellemző adat. Úgy Bornemisza, mint nagy ellenfele Telegdi a maga postillája előállításának költségeit ezer-ezer forintba becsülte. WERBÖCZY *Tripartitum*-ának és a *Constitutiones Regni Hungariae* kiadása ügyében 1603-ban foíyt s eredményre nem vezetett tárgyalásokból kiderül, hogy a papiros rizsmája (500 ív) egy tallérba, egy-egy ív szedése és 500 példányban való kinyomtatása pedig 2 tallérba került volna.²³ SZENCZI MOLNÁR ALBERTnek 1608-ban a *Biblia* kinyomtatását ASZTALOS ANDRÁS, egy gazdag nagyszombati kereskedő 300 tellér előlegezésével tette lehetővé.^{23a} A KLEIN szerint STÖCKEL LÉNÁRT szerkesztette *Confessio christianae doctrinae* 20 levélre terjedő háromnyelvű (magyar-latin-német) kiadását (RMK. I. 440. sz. és II. 352/3. sz.) 1613-ban 200 példányban nyomtatta ki Kassa városa 12 frt. költséggel.²⁴ THURZÓ SZANISZLÓ, a későbbi nádor FARKAS IMRE keresztúri nyomdásznak 1614-ben PÁLHÁZI GÖNCZ MIKLÓS *A gyermetskéké credőja* (RMK. I. 456. sz.) c. fordítása kinyomtatásáért 25 frtot utalt ki.^{24b} PÁZMÁNY PÉTER *A' setét haynal-csilagutan budoso Luteristak vezetője* c. 62 negyedréti ívre terjedő polemikus művét — miként ezt a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik példánya utolsó lapján sajátkezűleg följegyezte — 1627-ben Bécsben 700 példányban nyomatta ki 325 tallérnyi

²² LUKCSICS PÁL: *XVI. sz. m. irodalomtört. vonatk. újabb levelek a zsélyi levéltárból*. ITK. 1930: 227. l.

²³ TAKÁTS SÁNDOR: *Előmunkálatok a Tripartitum új kiadásához 1603-ban*. M. Kvszle, 1905: 27/31. l.

^{23a} KORABINSKY: *Geogr.-hist. Lexikon v. Ungarn*. Pozsony, 1786. 810. l.

²⁴ V. ö. M. Kvszle, 1881: 220. l.

^{24b} ILLÉSY JÁNOS: *Nyomdászati és könyvészeti adatok*. M. Kvszle, 1896. 173. l.

költséggel, amiből egy-egy ív előállítására öt tallér esett.²⁵ Wesselényi Ferenc nádor Brewer Sámuel 1666. jan. 2-án kelt nyugtatóványa szerint 138 frt 10 dénárt fizetett ki GRÖNGYÖSI CHRISOSTOMUS JÁNOS *Arany giapjubul ekesittetet ruha a dücziöendő leleknek* (RMK. I. 1024. sz.) c. épületes könyve kinyomtatásáért.²⁶ Udvarlaki kolozsvári könyvnyomtató MIZALD-NADÁNYI *Kerti dolgoknak leírása*-t (RMK. I. 1087. sz.) 1669-ben 73 példányban ívenként 3 frtért állította elő, de a papirost Apafiné adta hozzá. Gr. Bethlen Kata BOD PÉTER *Szentírás értelmére vezető magyar lexikon*-a 400 példányát 270 magyar forint költséggel nyomatta ki 1746-ban Kolozsvárt, míg ugyan e szerző *A szent bibliának históriája* c. művét két évvel utóbb 117 forintért készítette el a szebeni tipográfus, tekintve, hogy a papirost a saját malmából ingyen adta hozzá a nagyasszony.²⁷ VÁMOSI FERENC budai polgármester *New... wiederum aufwachendes Ofen* c. művecskéje 800 példányban való kinyomtatása 45 frtjába került Buda városának.^{27a}

Ez összegek jelentőségéről csak úgy alkothatunk legalább megközelítően helyes fogalmat magunknak, ha szemmel tartjuk az elsőrendű szükségleti cikkek árait. Például 1550 és 1600 között egy-egy köből tiszta búza 20 dénár, zab 15 dénár, rozs 10 dénár, egy-egy font vaj 3 dénár, marhahús 2 dénár s borjúhús másfél dénár volt. 1650 és 1700 között egy-egy köből búza 4 tallér, köles 2 tallér, egy-egy font disznóhús 7 és fél garas, marhahús 6 garas volt. 1705 és 1707 között pedig a búza mérője 2 frt., az árpáé meg a zabé 75 dénár, egy hordó bor 4 frt., s egy hizott sertés ára 8 frt. volt.²⁸

A könyvek kinyomtatása tehát nem tartozott az olcsó multságok közé s nem csoda, hogy egy-egy vaskosabb kötet kibocsátására valóságos konzorciumok alakultak. Ifj. Stöckel Lénárt és örökös társai Révai Ferenc főispánhoz s az ő Gábor nevű fiához intézett ajánlásukban őszintén feltárják, hogy az idősebb STÖCKEL LÉNÁRT 540 fólió levélre terjedő *Postilla*-kötete (Bártfa, 1596. RMK.

²⁵ „Impresserunt 700 exemplaria. Quodlibet exemplar habet arcus 62. Pro quolibet arcu dati talleri 5. Fecit talleros 310. Pro accidentibus expositi talleri 15.“ Idézi SZABÓ, RMK. I. 250. l. FRANKL: *Pázmány Péter és kora*. III. 323. l. nyomán.

²⁶ ILLÉSY JÁNOS: *Nyomdatört. adatok*. M. Kvszle, 1898 : 276. l.

²⁷ PINTÉR JENŐ *magyar irodalomtörténete*. IV : 154. l.

^{27a} J. FITZ, *Gutenberg-Jahrb.* 1936 : 173. l.

²⁸ V. ö. WEISZ (FÖLDES) BÉLA: *Beitr. z. Preisstatistik v. 1200 bis 1800*. *Statist. Jahrb. d. Stadt Pest*. Pest, 1873, I : 304., 306., 307. l.

II. 26. sz.) megjelenését elsősorban ugyan kettejük adománya tette lehetővé, de rajtuk kívül még Homonnay István, Ostrozyth Miklós és András, Petróczy István, Jessensky Simon, Kubini Kristóf, továbbá Turóc- és Liptó megyék és a bajmóci kerület lelkészei adományát is igénybe kellett venniök. Ugyanez áll a korszak két legnagyobb szabású vállalkozása a KÁROLI- és a KÁLDI-féle teljes bibliafordítás kiadására nézve is. A KÁROLI-féle *Biblia* (Vizsoly, 1589/90. RMK. I. 236. sz.) főbb mecénásai Ecsedi, helyesebben Péterffi Báthori István országbíró és felesége, a hitbuzgó homonnai Drugeth Anna, sógora Drugeth István, Zemplén vármegye főispánja, Mágocsi Gáspár és Rákóczi Zsigmond egri várkapitány²⁹ voltak. A Szentci Kertész Ábrahám-féle új kiadását (Nagyvárad—Kolozsvár, 1657/61. RMK. I. 930. sz.) id. iktári Bethlen István 500 aranyra rúgó adománya mellett Rhédey Ferenc és Barcsay Ákos fejedelmek, Gyulai Ferenc váradi várkapitány s néhány egyházközség anyagi hozzájárulása tette lehetővé. KÁLDI GYÖRGY teljes *Szentírás*-fordítása (Wien, 1626. RMK. I. 551. sz.) nyomdaköltségeit pedig a királyi kincstár, Pázmány Péter s több katolikus főúr vállalta magára,³⁰ sőt Bethlen Gábor fejedelem is száz talérral támogatta.³¹

Az egyesek és közületek e nagy áldozatkészsége — a pálma ezen a téren kétségkívül Debrecen városát illeti, amely 1718-ban KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY bibliafordításának kinyomtatására 33.000 frtot áldozott³² — azonban nem az irodalom vagy a tudomány szeretetéből, hanem szinte kizárólag a vallásos érzésből s az abból kifolyó térítési szándékból fakadt. Fennen hirdeti ezt *A Szent Írás summája* (Kolozsvár, 1695. RMK. I. 1475. sz.) címlapja, mely szerint ez a 454 12-rétű lapra terjedő kötet hallerkői Haller Jánosné „kuzkai Kornis Kata Asszonynak... istenes költségén a gyulafehérvári paterek által“ adatott ki. Innen van, hogy egyik-másik jámbor mecénás a középkori könyvmásoló szerzetes mintájára meg sem engedi neveztetni magát! Így a névtelen *Betegek gyógyítója* (Nagyszombat, 1703. RMK. I: 1678. sz.) a sümei Mária-képet „alazatos aitatossággal tisztelő, legkisebb szolgálja költségén“ került

²⁹ *Károli-émlékkönyv*. Bp., 1890: 35/8. l.

³⁰ PINTÉR JENŐ, i. m. III: 98. l.

³¹ PINTÉR JENŐ, i. m. III: 91. l.

³² V. Ö. CSÜRÖS FERENC: *A debreceni városi nyomda tört.* Debrecen, (1911). 176. l. PINTÉR JENŐ, i. m. III: 142. l. szerint a város csupán 16.000 frtot áldozott erre a célra. A különbség valószínűleg onnan ered, hogy Csürös adatán rénes, a Pintéren pedig magyar frt értendő!

ki a sajtóból. KÖLESÉRI SÁMUEL egyik-másik prédikációjának³³ címlapja csak annyit árul el, hogy azt szerző „egy Isten Beszédeinek halgatásában lelket gyönyörködtető hallgatójának“ vagy „egy buzgó Hallgatójának kívánságára s ugyanannak költségével“ adta ki. NAGY-ARY BENEDEK *Orthodoxus Christianus*-a (Nagyvárad, 1651. RMK. I. 855. sz.) szerző egyik patrónusa költségén lát napvilágot, aki a korabeli szerzők egy jelentékeny részének példájára néhány kezdőbetű alá: L. D. B. J. rejti a nevét. CZEGLÉDI ISTVÁN pedig *Megb-tert bünösnek a lelki-hartzban valo baivoivasarol irt könyv-e* (Kassa, 1659. RMK. I. 942. sz.) első — egyetlen ránk maradt — része előszavában pártfogói nevét a kronogrammok mintájára készült onomatogrammban rejti el, mondván: „Kettem fegelették kiváltképpen ez első munkámban, Iftentől nálok letőt k első Talentomokkal, kiknek tudom felis irta Iften neveket az Eghben: mert egyik felől ilyen befzéd vagyon: VAR téGeD az Iften GYÖnYÖRVséhges HELYre [Udvarhelyi György] Máfik-is így tífzteltetik: AZ IgAZ SEGEDNek vAgyoN it Neve [Szegedina Anna?].“ Arra is van eset, hogy a jámbor szüők áldozatkészségük érdemét gyermekükre hártják át. *A genevai sz. gyülekezetnek catechismusa* 1695. évi kolozsvári kiadása (RMK. I. 1486. sz.) címelevelének hátlapján például ZILAHY ISTVÁN marosvásárhelyi ref. lelkész arról tesz tanúságot, „hogy ez a könyv Nagy-Baczoni Bató Mátyás és neje Baksai C. Judith ötödik évben járó leányának, Bató Judithnak költségén jelent meg“. ³⁴ Végül megemlíjtük, hogy irodalmunk legnagyobb könyvsikerét, SZENCZI MOLNÁR ALBERT verses zsoltárfordítását, amely 300 év alatt száznál több kiadást ért, Corvinus-Raabe Kristóf hanai könyvkiadó 1607-ben az anyagi siker minden reménye nélkül, egyesegyedül azért adta ki a maga költségén, hogy áldozatot mutasson be Istennek, amiért megóvta életét a Németországban dühöngő pestistől.³⁵

A profán tudományok művelői csak igen elvétve akadtak a nyomtatási költségeket magukra vállaló pártfogóra. Nem csoda tehát, hogy TIMON SÁMUEL valósággal elhalmozza dicséretekkel Sirbik Ferencet, az eperjesi királyi dikasztérium szép magánkönyvtárral rendelkező, tudománykedvelő nótáriusát, amiért a húnok, avarok s a pogány magyarok történetét tárgyaló *Imago antiquae Hun-*

³³ *Keserű-édes*. Debrecen, 1677. RMK. I. 1210. sz.; *Jósue szent magael-tökéllése*. U. o., 1682. RMK. I. 1281. sz.

³⁴ SZARÓ, RMK. I. 588. l. jegyz.

³⁵ PINTÉR JENŐ, i. m. III : 241. l.

gariae (Kassa, 1733.) c. könyve kiadási költségeit fedezte. „A tudósok — írja — sokkal tartoznak neked, de legtöbbször ifjúságunk, mely könyvek híjával szűkölködik.“³⁶

De még rosszabbul állott a világi költészet ügye, melyet a katolikus Egyház és a protestáns felekezetek egyaránt nem jó szemmel néztek. Miként ez az esztergomi *Agendarius* 1596. évi kiadásából kiderül, a világi költészet egyenesen bűnnek számított. A gyóntató papnak adott utasítások között „Az hatodic es kilencedic parancho-latrul“ szóló szakasz 6. pontja a virágénekekről beszél: „Enekeltele, auagy halgattale virag enekeket, mellyekbe tefti fzeretetrül, es buia dolgokrul volt emlekezet?“ Kerek száz esztendő mulva Illyés András erdélyi püspököt is az ösztönzi vallásos és erkölcsi énekecskéi megírására és kiadására, hogy „némely világiak, étel és ital közt mulatva, nem tisztességes dalokat szoktak énekelteni s ha valaki ezt szemökre veti, azt felelik, hogy nincsenek asztali énekeik, melyek mellett vigan mulathassanak“.³⁷ S hogy ez a puritán közfelfogás még a XVIII. század folyamán is erősen tartotta magát, azt Trócsányi Zoltán egész sereg idézettel szemléltette.³⁸ Igaz ugyan, hogy első verses könyvünk, TINÓDI *Cronica*-ja, I. Ferdinánd anyagi támogatásával jelent meg s GYÖNGYÖSI *Márssal társalkodó murányi Vénus*-át gr. Wesselényi Ferenc adta ki, de az első esetben a királyi kegy nem a költőnek, hanem a pártpolitikai célokra kiaknázható riporternek szólt, a második esetben pedig a mű és mecénása közötti szoros kapcsolat volt az indíték. Teljesen a kor szellemében járt el gróf Koháry Ferenc, maga is költő, aki GYÖNGYÖSI vallásos verseit, a *Rósa-koszorú*-t szívesen kiadta, de az ugyancsak neki ajánlott *Csalárd Cupido*-t már nem!

Egyébiránt még a vallásos könyvek kiadását vállaló mecénásokra sem volt mindig könnyű szert tenni. SOMOSI PETKO JÁNOS angolból fordított *Igaz és tökéletes boldogságra vezető út* (Sárospatak, 1656/8. RMK. I. 913. sz.) c. munkája ajánlásában elmondja, hogy azt eredetileg Leydenben vagy Utrechtben szeretne volna ki nyomtatni, de nem lévén pártfogója, kénytelen volt kéziratát hazahozni. Itt Mezőlaki János lelkész társa vállalkozott arra, hogy szerz számára pártfogót, de ez neki sem sikerülvén, Mezőlaki maga

³⁶ „Quod in editionem hanc sumptum feceris, magnopere Tibi debent eruditi; juvenus vero nostra, libris destituta, plurimum.“

³⁷ *Novae spirituales ac morales duarum linguarum cantiumculae*. [Nagy-szomb.], 1696. RMK. I. 1497. sz. mű előszavából idézi SZABÓ, RMK. I. 600. l.

³⁸ M. Kvszle, 1938 : 375. l., 1941 : 22. l.

állt be mecénásnak. TARNÓCZY ISTVÁN S. J. lefordítván magyarra Bona János *Menyben vezető kalauzát* (Nagyszombat, 1675. RMK. I. 1185. sz.), azt egy Nagyszombatban 1675. márc. 12-én kelt levele nék tanúsága szerint eredetileg gr. Esterházy Ferencsel szeretett volna kiadatni ama fontos szolgálatai fejében, melyek a grótot évi 180 frnyi kiadástól kimélték meg. Egyúttal annak a reményének is kifejezést adott, hogy a grófné, aki „gyönyörködik a magyar ájtatos könyvekben“, szintén érdeklődni fog műve iránt. Kérése azonban süket fülekre talált s a kötet végül is Szegedy Ferenc egri püspöknek ajánlva hagyta el a sajtót.³⁹

A mecénások áldozatkészségükért többnyire nem érték be azzal, hogy az *epistola dedicatoriá*-ban örökíttessék meg a nevük, hanem megfelelő számú példányra tartottak igényt. Így öreg Bethlen István 1646 júl. 27-én kelt végrendeletében azzal a kikötéssel hagyott 500 aranyat a SZENCZI KERTÉSZ-féle *Biblia* költségeire, hogy örökössei annyi példányt kapjanak belőle, „amennyi 500 arany után illenek“. ⁴⁰ Wesselényi Ferencről tudjuk, hogy a házasságát dicsőítő epikumot ismerősei közt osztotta szét. I. Rákóczi György is GYEVARA ANTAL *Fejedelmeknek serkentő órája* c. művét, melyet udvari papja, PRÁGAI ANDRÁS az ő parancsára fordított latinból magyarra, „sajátkezű aláírásával ellátva szétküldte barátainak, ismerőseinek, főuraknak, egyházi férfiakkal“. ⁴¹ Ilyenkor, úgy látszik, szokásban volt, hogy a megajándékozottak költséghozzájárulás címén valamit felajánljanak. Így Bethlen Gábor és Bethlen István, akik a megajándékozottak közt voltak, „kijelentették készségüket, hogy a kiadás költségeihez hozzájárulnak; de Rákóczi ezt máskorra tartá fenn“. ⁴²

ALSÓLENDVAI BÁNFFY MIKLÓS, zalamegyei főispán, aki KULCSÁR GYÖRGY *Postillá*-it (RMK, I. 114. sz.) 1574-ben a maga költségén kinyomatta, a szerző halála után a még eladatlan negyedfélszáz példányt 1578-ban DESICH PÉTER pozsonyi könyvkereskedőnél helyezte el bizományban, mégpedig azzal a feltétellel, hogy minden eladott példány után egy-egy tallért fizessen neki. DESICH azonban hat év alatt mindössze 142 frtot fizetett s többszöri felszólításra sem

³⁹ ACSÁDI IGNÁC: *Egy nagyszombati könyvkiadás 1675-ben*. M. Kvszle, 1887: 239/41. l.

⁴⁰ NAMÉNYI LAJOS: *A nagyváradi nyomdászat története*. M. Kvszle, 1901: 286/7. l.

⁴¹ SZILÁGYI SÁNDOR: *I. Rákóczy György*. 133. l.

⁴² U. o. 134. l.

volt hajlandó többet fizetni, mire BÁNFFY 1584. ápr. 6-án a pozsonyvárosi tanácsot megkereste, hogy DESICHET a még esedékes 208 frt kifizetésére, illetve az esetleg még el nem kelt példányok visszaküldésére szorítsa.^{42a}

Udvarhelyi György abaújvármegyei ülnök is több példányt kaphatott BUZINKAI MIHÁLY *Institutionum rhetoricarum libri duo* c. 1658-ban Sárospatakon megjelent s neki ajánlott tankönyvéből (RMK. II. 908. sz.), amelyeket azután — bizonyára ilyen költség-hozzájárulás reményében — osztott szét az előkelőségek gyermekei között. Így a budapesti egyetemi könyvtár példányát sajátkezű bejegyzése szerint 1659 jan. 6-án ő ajándékozta a jóreményű ifjú Rákóczi Ferenc tanulónak.

A könyvek címlapjának vagy ajánlásainak tanúsága szerint az egyszerű „áros népek”-től az erdélyi fejedelmekig, sőt elvétve a Habsburg-ház egyes tagjaiig, a nemzet minden rétege kivette a maga részét az irodalompártolás vagy könyvkiadás áldozatos munkájából. A sort özv. Perényi Gáborné, Frangepán Katalin, a tudománykedvelő Frangepán Ferenc kalocsai érsek és egri püspök nővére nyitja meg, aki 1533-ban Krakóban kinyomatta *Az zenth Paal leueley* (RMK. I. 3. sz.) magyar fordítását, melyet az ő ösztönzésére készített fia nevelője, az erasmista KOMJÁTHI BENEDEK.⁴³

A Habsburg-ház tagjai sorából 1711-ig szerzőink valamennyi uralkodót: I. Ferdinándot,⁴⁴ I. Miksát,⁴⁵ I. Rudolfot,⁴⁶ II. Mátyást,⁴⁷ II.,⁴⁸ III.⁴⁹ és IV. Ferdinándot,⁵⁰ I. Lipótot⁵¹ és I. Józsefet,⁵²

^{42a} LUKINICH IMRE: *Könyvtörténeti adalékok*. M. Kvszle, 1924 : 86—88. l.

⁴³ Perényi Gáborné férje is a könyvkedvelő főurak sorába tartozott. *Paulus Crosnensis* lengyel humanista költő 1509-ben kiadott verskötete hozzá szóló ajánlással jelent meg. Egyébiránt *Gálszécsi István* énekeskönyve is egy Perényinek, Perényi Péternek ajánlva látott napvilágot 1536-ban Krakóban, V. ö. DÍVÉKY ADORJÁN: *Gálszécsi István énekeskönyvének újabb töredéke*. M. Kvszle, 1911 : 11. l.

⁴⁴ RMK. I. 33., RMK. II. 85., RMK. III. 389., 394., 433., 464. és 519. sz.

⁴⁵ RMK. I. 15. és 98., RMK. II. 85., RMK. III. 407., 448., 466., 475., 505., 526. és 642. sz.

⁴⁶ RMK. I. 98. és 392. sz., RMK. II. 183. sz., RMK. III. 704/5., 987. és 1100. sz.

⁴⁷ RMK. III. 569., 1054., 1087., 1100. és 1122. sz.

⁴⁸ SZTRIPSZKY, I. 1913. sz., RMK. III. 1282., 1287., 1332., 1355. és 1389. sz.

⁴⁹ RMK. III. 1416. és 1598. sz.

⁵⁰ RMK. III. 1676., 1794. és 1867. sz.

⁵¹ RMK. III. 1829., 2195., 2687., 3011., 4170. és 4440. sz.

⁵² RMK. II. 1635. és 1802. sz., RMK. III. 3606., 3723., 4079., 4119., 4170. és 4374. sz.

Anna,⁵⁵ Eleonóra Magdolna⁵⁴ és Vilma Amália⁵⁵ királynékat, Albert,⁵⁶ Ernő,⁵⁷ Ferdinánd,⁵⁸ Károly,⁵⁹ Lipót Vilmos,⁶⁰ Miksa⁶¹ és Vencel⁶² főhercegeket megtisztelték műveik ajánlásával. Az erdélyi fejedelmek legelsejét, Szapolyai Jánost, akinek még szepesi főispán korában (1522) dedikálta MACEDONIAI LÁSZLÓ nürnbergi *Oratio*-ját,⁶³ és nejét, Izabellát, HONTERUS JÁNOS kereste fel egy-egy művecskéje ajánlásával.⁶⁴ Fiok János Zsigmond, az első gyulafehérvári nyomda fenntartója, egész sereg magyar és latin munka⁶⁵ ajánlásában szerepel, köztük WERBÖCZY *Tripartitum*-ának WERES BALÁZS készítette magyar fordításában és VALKAI ANDRÁS *Az magyar királyoknac eredetekről... valo szép historiájában*.⁶⁶ Közvetlen utóda Erdély fejedelmi székén, Báthori István lengyel király, az ajánlásokból⁶⁷ ítélve, szintén érdeklődött történelmünk magyar és latin verses feldolgozásai iránt. De a Báthori-házból kikerült fejedelmek sorából a legsűrűbben Zsigmondot keresték fel ajánlásaikkal⁶⁸ íróink. Többek között neki ajánlotta BARANYAI DECSI JÁNOS *Sallustius*-fordítását (Kolozsvár, 1597. RMK. I. 272. sz.). A XVII. századi erdélyi fejedelmek sorából az irodalom pártolás terén kitűntek: iktári Bethlen Gábor, a második gyulafehérvári nyomda megalapítója,⁶⁹ I. Rákóczi György⁷⁰ és felesége, a pataki nyomdát fenn-

⁵⁵ RMK. III. 1122. sz.

⁵⁴ RMK. III. 2891. és 4170. sz.

⁵⁵ RMK. III. 4119. és 4170. sz.

⁵⁶ RMK. III. 569. sz.

⁵⁷ RMK. I. 98. sz.

⁵⁸ RMK. I. 15. sz.

⁵⁶ RMK. III. 829. sz.

⁶⁰ RMK. III. 1347. sz.

⁶¹ RMK. III. 569. sz.

⁶² RMK. III. 569. sz.

⁶³ RMK. III. 248/9. sz.

⁶⁴ RMK. II. 20. és 21. sz.

⁶⁵ RMK. I. 41., 56., 61. és 74. sz., RMK. II. 99., 105., 106., 107. és 124. sz.

⁶⁶ Utóbbi csak 1576. é. kiadásban ismeretes, de igen valószínű, hogy első ízben még az uralkodó életében megjelent!

⁶⁷ RMK. I. 94. és 154. sz., RMK. III. 613. sz.

⁶⁸ RMK. I. 286. sz., RMK. II. 181., 195., 262. és 272. sz., RMK. III. 773. sz.

⁶⁹ A költségén kiadott művek: RMK. I. 485., 491. és 521. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 482., 501., 513., 521/2., 539 (II. 428), 540., 549. és 556. sz., RMK. III. 1425. sz.

⁷⁰ A költségén kiadott művek: RMK. I. 566., 568., 775. és RMK. II. 552., 684. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 510., 563., 658., 678., 772. és 779. sz., RMK. II. 508. és 684. sz.

tartó Lorántfi Zsuzsánna,⁷¹ II. Rákóczi György⁷² és neje, Báthori Zsófia,⁷³ I. Rákóczi Ferenc,⁷⁴ a tollforgató I. Apafi Mihály⁷⁵ és felesége, Bornemisza Anna,⁷⁶ fiok, II. Apafi Mihály⁷⁷ és menyüke, Bethlen Katalin.⁷⁸ Egyéb főrangú családjaink közül valósággal hagyományra vált az irodalom pártolása a Balassa,⁷⁹ alsóindvái⁸⁰ és losonczi⁸¹ Bánfi, Batthyány,⁸² iktári Bethlen,⁸³ Csáki,⁸⁴ Dobó,⁸⁵

⁷¹ RMK. I. 636., 701., 775., 780. (és 827.), 799., 832., 941. és 947. sz. és RMK. II. 867. sz.

⁷² A költségén kiadott mű: RMK. II. 752. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 613., 826. és 873. sz., RMK. II. 752. sz., RMK. III. 1832. sz.

⁷³ A költségén megjelent mű: SZTRIPSKY, I. 2097. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 741., 962., 974. és 994. sz., SZTRIPSKY, II. 2613. sz. és RMK. III. 2650. sz.

⁷⁴ Neki ajánlott művek: RMK. II. 866., 939., 966., 974. és 1046. sz., RMK. III. 2650. sz.

⁷⁵ A költségén megjelent művek: RMK. I. 1187. és 1302. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 1040., 1100., 1133., 1187., 1264. és 1302. sz., RMK. II. 1022 (?) és 1333. sz., RMK. III. 2164., 2238. és 2391. sz.

⁷⁶ A költségén megjelent mű: RMK. I. 1302. sz., a neki ajánlottak: RMK. I. 1041., 1096., 1115., 1153., 1182., 1302.

⁷⁷ Neki ajánlott művek: RMK. I. 1231. és 1246. sz., RMK. II. 1362. és 1373. sz.

⁷⁸ Neki ajánlva a RMK. I. 1524. sz.

⁷⁹ BALASSA ANDRÁS és neje, MÉREI ANNA (RMK. I. 119. sz.), B. BÁLINT, honvtmi főispán (RMK. III. 2691. sz.), B. ISTVÁN (RMK. I. 207. sz.), B. MENYHÉRT (RMK. I. 138. sz.), B. PÁL, esztergomi kanonok (RMK. II. 1473. sz.) és B. ZSÓFIA, NÉMETHI FERENCNE (RMK. I. 50. sz.).

⁸⁰ BÁNFI GYÖRGY és KRISTÓF (SZTRIPSKY, I. 1838. sz.), B. LÁSZLÓ főkomornyik és főlovász, valamint neje, SOMI BORBÁLA (RMK. I. 115. sz.), B. MIKLÓS főpohárnok és zalavmi főispán (RMK. I. 96. és 114. sz.).

⁸¹ BÁNFI ANNA grófnő (RMK. I. 2109. sz.), B. DÉNES (RMK. I. 1116. sz.) és neje, BORNEMISZA KATALIN (RMK. I. 1194. sz.), B. GYÖRGY erdélyi kormányzó (RMK. I. 1262., II. 2109., III. 3242. sz.) és neje, BETHLEN KLÁRA (RMK. I. 1474. és II. 2109. sz.).

⁸² BATTHYÁNY ÁDÁM gr. dunáninneni főhadvezér (RMK. I. 706., 867. és 882. sz., továbbá SZTRIPSKY, I. 2006. sz.), B. BOLDIZSÁR kir. főasztalnokmester (RMK. I. 211. sz.) és felesége, ZRÍNYI DOROTTYA (RMK. I. 213. sz.), fia, B. FERENC (RMK. I. 199. sz. és II. 169. sz.) s utóbbi neje, POPPEL-LOBKOVITZ ÉVA (RMK. I. 554., 603. és 625. sz.).

⁸³ BETHLEN DRUZIANNA, gr. RHÉDEY FERENCNE (RMK. I. 1011. sz.), id. B. ISTVÁN (RMK. I. 616. sz. mű kiadója; továbbá neki ajánlva még: RMK. III. 1330. sz.), hasonnevű fia (RMK. III. 1396. és 1438. sz.), gr. B. ISTVÁN, erd. kormányzó (RMK. I. 513., 607. és 764. sz.), B. JÁNOS, erd. kancellár (RMK. I. 1133. sz. és II. 1069. sz.), gr. B. PÉTER főispán (RMK. 1765. sz., III. 13980., 139617. sz.).

⁸⁴ CSÁKI BOLDIZSÁR kolozsvári tanuló (RMK. II. 88. sz.), C. ISTVÁN szepesi és beregi főispán (RMK. II. 2038. sz.), gr. C. LÁSZLÓ szentgotthárdi apát, később komáromi főispán (RMK. I. 1063. és II. 387. sz.), C. MIHÁLY erd. kancellár (RMK. I. 25., 94., II. 121., SZTRIPSKY, II. 2463. és RMK. III. 4807. sz.).

Draskovich,⁸⁶ Drugeth,⁸⁷ Erdődi,⁸⁸ Esterházy,⁸⁹ Forgách,⁹⁰ Illés-házi,⁹¹ Kendi,⁹² Nádasdi,⁹³ Perényi,⁹⁴ Révai,⁹⁵ Teleki,⁹⁶ Thurzó,⁹⁷

⁸⁵ DOBÓ DOMOKOS, az egri hős testvéröccse (RMK. I. 52. sz.), D. FERENC barsvmi főispán, a dunáninneni részek főkapitánya, az egri hős fia (RMK. II. 239., III. 750. és 759. sz.), D. ISTVÁN, erdélyi vajda és a székelyek grófja (RMK. III. 437. és 449. sz.).

⁸⁶ DRASKOVICH ANTAL PÉTER (RMK. III. 3287. sz.), D. GYÖRGY, esztergomi érsek (RMK. III. 451. és 716. sz.), D. JÁNOS GR. horvát báró (RMK. III. 1553. sz.), hasonnevű fia bán, majd nádor (RMK. I. 788. és III. 1900. sz.) s utóbbi neje, ISTVÁNFI ÉVA (RMK. I. 421. sz. férje műve), D. MIKLÓS, kir. ajtónállómester (RMK. III. 1900. és 2584. sz.).

⁸⁷ DRUGETH BÁLINT, zempléni főispán (RMK. I. 381. sz.), D. GÁBOR (RMK. III. 262. sz.), GR. D. GYÖRGY, országbíró (RMK. I. 442. és SZTRIPSZKY, I. 1866b., 1870. sz.), D. ISTVÁN, BÁLINT fia (RMK. I. 438. és II. 280. sz.), D. JÁNOSNÉ JAKUSSITS ANNA (RMK. I. 747. sz.), D. MÁRIA, SZÉCSI GYÖRGY gömöri főispán özvegye (RMK. I. 695. és 744. sz.), D. ZSIGMOND, Ung vm. örökös és Zemplén vm. főispánja (SZTRIPSZKY, II. 2631. sz.).

⁸⁸ ERDŐDI BORBÁLA, GR. CZOBOR ÁDÁMNÉ (RMK. I. 1090. sz.), GR. E. ÉVA ZSUSZÁNNÁ, LIPPAI JÁNOSNÉ (SZTRIPSZKY, I. 2036. sz.), GR. E. GYÖRGY, Varasd vm. örökös főispánja (RMK. II. 1701. sz.), GR. E. KRISTÓF (RMK. I. 1327. sz.), GR. E. MIKLÓS, horvátországi bán (RMK. III. 2520. és 3238. sz.), özv. GR. E. SÁNDORNÉ, CSÁKY KRISZTINA (SZTRIPSZKY, I. 2105a.) s. E. TAMÁSNÉ, UNGNAD ANNA (RMK. I. 136. és 294. sz.).

⁸⁹ GR. ESTERHÁZY FARKAS, kir. személynök özvegye, BOKA ANNA (RMK. I. 1184. sz.), GR. E. GYÖRGY (RMK. III. 1868. sz.), GR. E. JULIÁNNÁ, MIKLÓS nádor leánya (RMK. I. 745. sz.), GR. E. LÁSZLÓCSKA, rátóti prépost, PÁL fiacskája (RMK. I. 1120. sz.), GR. E. MIKLÓS nádor (RMK. I. 467., 572., 602., 687., III. 1276., 1280., 1394., 1440. sz.) és felesége, BEDEGHI NYÁRI KRISZTINA (RMK. I. 559., 576., 596. és 727. sz. Utóbbira v. ö. M. Kvszle, 1890 : 105. l.), GR. E. ORSOLYA, E. PÁL nádor neje (RMK. I. 1577. sz.), GR., utóbb HG. E. PÁL nádor (RMK. I. 1547., II. 807., 1722., 1783., 2371., III. 3548., SZTRIPSZKY, II. 2742a. sz.).

⁹⁰ FORGÁCH FERENC, nagyváradi, majd győri püspök s végül erd. kancellár (RMK. III. 540., 557. és 611. sz.), F. FERENC, dunántúli főkapitány (RMK. I. 385. sz.), F. FERENC bíbornok, esztergomi érsek (RMK. I. 456. sz.), F. IMRE, trencsényi főispán, majd eperjesi s végül nagyszombati törvényszéki bíró (RMK. III. 765. sz.), F. SIMON, kir. pohárnokmester (RMK. II. 265. sz.), F. ZSIGMOND nádor (RMK. I. 405., 406., 477., II. 280. és 331. sz.).

⁹¹ GR. ILLÉSHÁZI GÁBOR (RMK. I. 689., II. 722., 813. és 895. sz.), I. GÁSPÁR (RMK. II. 450., 472/3., 482., 534., 564., 587. és 588. sz.), GR. I. GYÖRGY (RMK. I. 689. és II. 536. sz.), I. ISTVÁN, trencsényi és lipóti főispán (RMK. I. 378. és III. 938. sz.), I. ISTVÁN nádor neje, PÁLFI KATALIN (RMK. I. 378. sz. és SZTRIPSZKY, I. 1816. sz.), I. KATALIN, GR. BETHLEN PÉTERNÉ (RMK. I. 616. sz.).

⁹² KENDI ANTAL (RMK. I. 29. sz.), K. FARKAS (RMK. II. 109? és 327. sz.), K. FERENC (RMK. II. 180. sz.) és K. SÁNDOR, erd. kormányelnök (RMK. II. 182. és 189. sz.).

⁹³ NÁDASDI ANNA, MAILÁTH ISTVÁN özvegye (RMK. I. 51. sz.), GR. N. FERENC, főlovászmester (RMK. I. 64., 223., 237., 315., 379. és III. 1004. sz.), GR. N. FERENC, országbíró, a pottendorfi nyomda tulajdonosa (RMK. I. 598., 712., 979., 1108., II. 536., III. 1795., 2254., 2384. és 2397. sz.), GR. N. PÁL,

Tököli,⁹⁸ Wesselényi⁹⁹ és a Zrínyi¹⁰⁰ családok körében. A főnemesség és a főhivatalnoki kar sorából még a következő egyesek emelhetők ki, mint akiket gyakrabban kerestek fel ajánlásaikkal a szerzők vagy a könyvnyomtatók: kornyáti Békes Gáspár, János Zsigmond főkomornikja,¹⁰¹ körtvefai Kovasóczi Farkas, erdélyi kancellár,¹⁰²

fogarasi és vasi főispán, a dunántúli részek főkapitánya (RMK. I. 449., 457., 560., 626. és III. 1256. sz.), N. TAMÁS nádor (RMK. III. 420. és 486. sz.), N. TAMÁS, KRISTÓF fia (RMK. I. 457. sz.), N. TAMÁS, PÁL fia (RMK. I. 598. és SZTRIPSZKY, I. 1968. sz.).

⁹⁸ PERÉNYI GÁBOR, ugocsa- és abaujvimi főispán és neje, SALGAI KATALIN (RMK. I. 667. és 668. sz.), P. GÁBOR kir. főkamárás özvegye, FRANGEPÁN KATALIN (RMK. I. 3. sz.), P. GÁBOR országbíró özvegye, ORSZÁG ILONA (RMK. III. 579. sz.), P. GYÖRGY (RMK. I. 480. sz.) és P. PÉTER (v. ö. M. Kvszle, 1911: 11. l.).

⁹⁹ RÉVAI FERENC, turóci főispán és főajtónálló (RMK. II. 143., 260. és III. 1229. sz.), R. GÁBOR, FERENC fia (RMK. II. 260. sz.), R. IMRE (RMK. II. 1767. sz.), R. JUDIT, GR. NÁDASDI PÁL özvegye (RMK. I. 560., 591. és 642. sz.), R. MIHÁLY, turócvimi főispán (RMK. II. 143. sz.), R. MIHÁLY, KÖLESÉRI tanítványa (RMK. II. 1767. sz.), R. PÉTER, étékfogó mester és koronaőr (RMK. III. 1044., 1147. és 1246. sz.) s egy másik R. PÉTER, KÖLESÉRI tanítványa (RMK. II. 1767. sz.).

¹⁰⁰ TELEKI KRISZTINA, KENDEFI JÁNOS özvegye (RMK. I. 1526. sz.), T. LÁSZLÓ és neje, VAJI ANNA (RMK. I. 1488. sz.), GR. T. MIHÁLY erd. kancellár (RMK. I. 1086., 1094., 1133., 1256., 1263. és 1387. sz.), hasonló nevű fia (RMK. I. 1727. sz.) és felesége, WEÉR JUDIT (RMK. I. 1383. és 1387. sz.), T. SÁNDOR és hitvese, BETHLEN JÚLIA (RMK. I. 1775. sz.).

¹⁰¹ THURZÓ ADÁM, szepesi főispán (RMK. II. 492. sz.), GR. T. ANNA, BR. SZUNYOGH JÁNOSNÉ (SZTRIPSZKY, II. 2531. sz.), T. ERZSÉBET, GR. ECK GYULÁNÉ (RMK. I. 95. sz.), T. GYÖRGY, nádor (RMK. III. 1060., 1156., 1163., 1183., 1185. és 1230. sz.) és felesége, CZOBOR ERZSÉBET (RMK. I. 429., 432., 450., 493. és SZTRIPSZKY, I. 1889. sz.), T. JÁNOS (RMK. III. 273. sz.), GR. T. IMRÉNÉ, NYÁRI KRISZTINA (M. Kvszle, 1890: 105. l., RMK. I. 559., 576., 596. és 727. sz.), T. KATALIN, TÖRÖLI ISTVÁNNÉ (RMK. II. 490. és 500. sz.), T. SZANISZLÓ, nádor (RMK. I. 393. sz.) és felesége, LISZTIUS ANNA-ROZINA (RMK. I. 460. sz.), T. ZSUZSÁNNA, FORGÁCH ZSIGMONDNÉ (RMK. I. 410. sz.).

¹⁰² TÖKÖLI ÉVA, ESTERHÁZY PÁLNÉ (RMK. I. 1547. sz.), T. IMRE, máramarosi főispán (RMK. II. 1077., 1145., 1290. és 1298. sz.), T. ISTVÁN BR. (RMK. III. 1028. és 1352. sz.), T. ISTVÁN GR. árvavmi főispán (RMK. I. 810., II. 722. és 1104. sz.), T. SEBESTYÉN (RMK. I. 152., 393., III. 759., 929. és 1013. sz.).

⁹⁹ GR. WESSELÉNYI ADÁM, füleki kapitány (RMK. III. 1885. sz.), W. FERENC nádor (RMK. I. 1014., II. 736., III. 1979. és 2212. sz.), valamint felesége, SZÉCSI ANNA-MÁRIA (RMK. I. 1014., 1021., 1022., 1024., II. 736. és III. 2212. sz.), W. PÁL, tábornok (RMK. I. 1174., 1180. és 1197. sz.), valamint neje, BÉLDI ZSUZSÁNNA (RMK. I. 1383. sz.).

¹⁰⁰ ZRÍNYI ADÁM GR., főlovászmester (RMK. III. 2685. sz.), Z. DOROTTYA, BATTHYÁNY BOLDIZSÁRNÉ (RMK. I. 136. sz.), Z. GYÖRGY (RMK. I. 97. sz. és II. 136. sz.) s testvérei, KRISTÓF és MIKLÓS (RMK. I. 97. sz.), Z. MIKLÓS horvát bán és PÉTER (RMK. III. 1794. sz.).

¹⁰¹ RMK. I. 66., 86., 94. és II. 115. sz.

¹⁰² RMK. II. 165., 180., 182., 189., 251. és III. 815. sz.

Mágócsi Gáspár, tornavmi főispán¹⁰³ és felesége, Massai Eulália,¹⁰⁴ zéthényi Némethi Ferenc, tokaji kapitány, aki többek között WERBŐCZI *Tripartitum*-ának WERES BALÁZS készítette magyar fordítását finanszírozta,¹⁰⁵ ghyletinczi br. Ostrosith Mátyás főszámvevő,¹⁰⁶ enyingi Török István hunyadvmi főispán¹⁰⁷ és Zombori László, erdélyi kormányelnök,¹⁰⁸ míg az egyszerű polgárok hosszú sorából, mint az áldozatra legkészebbet, Dobozi István debreceni főbíró¹⁰⁹ emelhetjük ki. A katolikus főpapság tagjai közül a már említett főrangú családok főpap tagjain kívül még megemlíthetjük Fenesi György egri püspök és jászói prépostot,¹¹⁰ Keresztély Ágost szász herceget, Esztergom bíboros érsekét,¹¹¹ Kisdi Benedek egri püspököt,¹¹² gr. Kolonics Lipót bíbornok, kalocsai, majd esztergomi érseket, a nagyszombati nyomda fejlesztőjét,¹¹³ Lippai György egri püspök, majd esztergomi érseket,¹¹⁴ Listhius János veszprémi püspököt,¹¹⁵ Lósi Imre,¹¹⁶ Oláh Miklós¹¹⁷ és Pázmány Péter¹¹⁸ esztergomi érsekeket, hethesi Pethe Márton kalocsai érseket,¹¹⁹ Széchényi György esztergomi érseket,¹²⁰ Szegedi Ferenc Lénárd egri püspököt¹²¹ és Szelepcsényi György esztergomi érseket.¹²² Városaink közül Debrecen¹²³ és Eperjes¹²⁴ tanácsai vezetnek e téren; mellettük még Besz-

¹⁰³ RMK. I. 53., 58., 78. sz.

¹⁰⁴ RMK. I. 54., 55. és 58. sz.

¹⁰⁵ RMK. I. 38., 49., 56. és II. 86. sz.

¹⁰⁶ SZTRIPSZKY, II. 2538., 2595. és 2598a. sz.

¹⁰⁷ RMK. I. 146., 266. és II. 280. sz.

¹⁰⁸ RMK. II. 180., 182. és 189. sz.

¹⁰⁹ RMK. I. 1023., 1037., 1209., 1519. és II. 1316. sz.

¹¹⁰ RMK. II. 1652. és 1853. sz.

¹¹¹ RMK. II. 2384. és III. 4335., 4582., 4622., 4759. sz.

¹¹² RMK. I. 858. (azonos II. 753.) és 940. sz.

¹¹³ RMK. II. 1700., 1808. (azonos az I. 1480. számmal!), 2082., 2190. és

III. 3619., 3790., 3792., 4049. sz.

¹¹⁴ RMK. I. 801., 1009., 1016., II. 576., 629., 830. és III. 1600., 1980., 1989., 2107. és 2201. sz.

¹¹⁵ RMK. III. 411., 532. és 585. sz.

¹¹⁶ RMK. I. 705., 724. és SZTRIPSZKY, II. 2527. sz.

¹¹⁷ RMK. III. 389., 429., 478., 488., 493., 500., 513. és 610. sz.

¹¹⁸ RMK. I. 469., 601., 697. és III. 1350., 1473., 1497. sz.

¹¹⁹ RMK. I. 314. és 398. sz.

¹²⁰ RMK. I. 1482., II. 1594., 1750., III. 2555. és SZTRIPSZKY, I. 2139. sz.

¹²¹ RMK. I. 1140., 1159., 1185. és III. 1827., 2360., 2651. sz.

¹²² RMK. I. 1124., 1173., 1292., 1446., II. 1386. és III. 2688. sz.

¹²³ RMK. I. 47., 163., 218., 538., 608., 877., 937., 1133. és III. 2558., 2864. sz.

¹²⁴ RMK. I. 583., II. 722., 1003., 1006., III. 2324. és SZTRIPSZKY, II. 2603. sz.

tercebánya,¹²⁵ Kassa¹²⁶ és Sopron¹²⁷ szenátusát keresték fel gyakrabban ajánlásaikkal írónk.

Az ilyen esetekben a könyvek kiadása a nyomtatókra nézve természetesen semminemű kockázattal sem járt, sőt az élelmesebbje értette a módját, hogy a mecénás áldozatkészségét a szerző rovására és a maga hasznára kamatoztassa: egyszerűen többet nyomott belőle a megrendelt példányszámnál s ezt a többletet nyugodtan áruba bocsátotta. Ez a ma furcsán ható eljárás akkoriban európszerte divatozott. Párizsban például valóságos szokásjoggá fejlődött. Ez volt a *droit de la chapelle*, mely felhatalmazta a nyomdászokat, hogy a náluk készülő munkákból néhány példánnyal többet nyomtassanak ki s ezek eladási árát a Szent János-kapunál lévő kápolnához való zárandoklás költségeire fordítsák.^{127a} Nem hisszük, hogy a derék M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS tudott erről a kápolnajogról, de hogy — akárcsak Jourdain úr a prózát — maga is gyakorolta, annyi kétségtelen.^{127b}

Maguk a tipográfusok saját számlájukra nagyobb szabású könyvek kinyomtatását csak elvétele vállalták. Az ilyenkor használatos impresszumok: „kibocsáttat... Jüngling István által“ (RMK. I. 1227. sz.), „Maga költségén kibocsátá Kolozsvárott Veresegyházi Szentyel Mihály“ (RMK. I. 1235. sz.), „typis et sumptibus Michaeli Hermanni“ (RMK. II. 846. sz.), „impensis Mich. Szentyel Veresegyházi“ (RMK. II. 1467. sz.), „gedruckt und verlegt durch Thomam Scholtz“ (RMK. II. 1983. sz.). Végső szükségükben, mint a XVI. században Mankovit és Klösz, a XVII. században Lipsiai Rheda Pál, maguk is fölcsejtak íróknak s egy-egy külföldön jól bevált tankönyv vagy épületes irat átdolgozásával kísérleteztek. Azonban, ha kifogytak a rendelésekből, többnyire a nagyobb kelen-dőségű széphistóriák, naptárak, sorsvetőkönyvek, jól bevált tan- és épületes könyvek kiadásával tartották fenn magukat. Ettől a sablontól legtevékenyebb üzemeink, minők a XVI—XVII. században a Heltai-nyomda, a XVII. században a Brewer-nyomda vagy a XVII—XVIII. században a nagyszombati egyetemi nyomda, csak nagy ritkán tértek el. Ha pedig rászánták magukat egy-egy kelen-

¹²⁵ RMK. I. 39., II. 145., 722., 1153. és III. 3801. sz.

¹²⁶ RMK. I. 459., 556., III. 1512. és SZTRIPSZKY, II. 2603. sz.

¹²⁷ RMK. II. 184., 367. és III. 1526., 1650., 2150. sz.

^{127a} L. Zentralbl. f. Bibliotheksw. 1888 : 39. l.

^{127b} L. *Maga mehetsége* 50. l., ahol felpanaszolja, hogy ez az eljárás nem mindig vált be, mert a többletet sokszor csak nehezen tudta értékesíteni!

dőnek bizonyult régibb könyv újabb kiadására, az előállítási költségeket szívesen hárították át valamely bőkezű mecénásra, akit azután új ajánlással tiszteltek meg. Így PÁZMÁNY PÉTERnek *Keresztyén imádságoskönyv-e*, mely a szerző életében négyszer jelent meg, mindannyiszor hethesi PETHE LÁSZLÓNÉ KAPI ANNÁnak ajánlva, aki valószínűleg az első kiadás költségeit fedezte, három posthumus kiadásában a vállalkozó nyomdászok részéről mindig más és másnak dedikálva látott napvilágot, bizonyára azért, hogy az ajánlásokban szereplő úriasszonyok — NAGY-MIHÁLYI FERENCNÉ várkonyi AMADÉ ILONA, gr. WESSELÉNYI FERENCNÉ rimaszécsi SZÉCHY MÁRIA ANNA és özv. VICZAI JÁNOSNÉ HÉDERVÁRI KATALIN — anyagi hozzájárulása biztosíttassék! Ugyanígy jár el Brewer Lőrinc is, amikor 1642-ben gr. THURZÓ IMRÉNE NYÁRI KRISZTINÁnak ajánlva, újra kihozza a kor legelterjedtebb és így semmi különösebb kockázattal sem járó luteránus imakönyvét, MIHÁLYKO JÁNOS *Keresztyén istenes és áhitatos imádságai*-t (RMK. I. 727. sz.), mely legutoljára két évvel azelőtt került ki a szomszédos bártfai sajtóból. S az a legjobb a dologban, hogy nem átalja ezt a pusztá utánnomást mint valami a könyvkiadás területén döntő jelentőségű, újszerű vállalkozást feltüntetni, hangsúlyozván ajánlásában, hogy legszentebb köteleességének tartja a jó és megbízható építő könyvek kiadását.¹²⁸ Pedig eljárásának még az a mentsége sem volt meg, amelyre SZENCZI KERTÉSZ ÁBRAHÁM hivatkozott, amikor 1664-ben Nagyszebenben kinyomtatta MOLNÁR GERGELY közkedvelt tankönyvét, a Melanchthon nyomán készült *Elementa grammaticae latinae*-t az 1661. évi sárospataki kiadás alapján, hogy t. i. a könyv másutt nyomtatott példányai részint elfogytak, részint a helyek távolsága és az idők zavaros volta következtében bajosan kaphatók.¹²⁹ A kassai jezsuita akadémia is azért nyomtatta ki 1671-ben újra a G. J. betűk alá rejtőző külföldi szerző *Lapis Lydius controversiarum fidei c. vitairatát*,¹³⁰ mivel — miként ez a Horváth György egri préposthoz intézett ajánlásból kiderül — a bécsi könyvkereskedők boltjaiban mindössze egyetlen példány akadt belőle.

¹²⁸ V. ö. PUKÁNSZKY BÉLA: *Die Druckerei Brewer in Leutschau*. *Gutenberg-Jahrb.* 1927 : 93. l.

¹²⁹ V. ö. RMK. II. 285. l.

¹³⁰ RMK. II. 1272. sz. SZABÓ említette approbatioját KNOTHES ODOÁRD, a Jézus Társasága angol rendtartományának főnöke 1655. nov. 8-án állította ki: így az utánnomás alapjául szolgáló példány is ez időtájt jelenhetett meg.

A jogosulatlan utánnomás, mely már az inkunábulumok korában jelentkezett, a XVI—XVIII. században is európaszerte divatozott. LUTHER például 1525 szept. 26-án Nürnberg tanácsához intézett levelében felpanaszolja, hogy postillájának sajtó alatt levő íveit ellopták, titokban Nürnbergbe vitték, ott kinyomtatták s áruba is bocsátották, mielőtt még az eredeti és jogszerű kiadás Wittenbergben megjelenhetett volna.¹³¹ Különösen nagy méreteket öltött ez a szokás a XVIII. században. Franciaországban például a vidéki kiadók oly szemérmetlenül aknázták ki a párisiakat, hogy amikor a kormány 1777-ben végre rászánta magát, hogy az utánnomásokat a legnagyobb szigorral sujtsa, a vidéki kiadók raktáraiban mintegy öt-hatszázezer frank értékű könyvanyag volt felhalmozva.¹³² Németországban egyes városok már jóval előbb eltiltották az utánnomást, így Nürnberg 1633-ban, Lipcse 1667-ben, de az effajta intézkedéseknek alig volt valami látatja, mert hiszen ez a tilalom csak az illető városok területére korlátozódott.¹³³ Egyik legszemérmetlenebb művelője a magyarországi származású TRATTNER JÁNOS TAMÁS volt Bécsben, aki 1753 óta olcsó utánnomásaival fényes üzleteket csinált. Mária Terézia 1775 február 11-én kiadott rendeletével ugyan eltiltotta a „tudományra, nyomdászokra és kereskedelemre egyaránt káros“ utánnomást, de ez csakis a belföldi kiadványokra vonatkozott, míg a külföldieket, valamint a tan-
könyveket ezentúl is szabadon utánnomathatták.¹³⁴

Hazánkban is meglehetősen elterjedt az utánnomások divatja. A XVI. században MANNEL JÁNOS, akit STEINHOFER KÁROLY¹³⁵ „e kor legkiválóbb magyar könyvkiadója“ címével tisztelt meg, a századfordulóig mindössze tizenöt, jobbára kisebb terjedelmű könyvet nyomtatott ki a maga költségére s ezek kétharmada igen kelendőnek bizonyult régibb kiadványok, széphistóriák és épületes könyvek utánnomatai. Főleg a kolozsvári nyomdát aknáztta ki. A tíz utánnomás közül nyolc került ki eredetileg a HELTAI-műhelyből. Néha annyira fűrgék az egymással versengő nyomdászok, hogy a jó üzletnek ígérkező könyvet még az eredeti kiadás évében kihoz-

¹³¹ MAYER, ANTON: *Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1883. I: 151. l.

¹³² PELLISSON, MAURICE: *Les hommes de lettres au XVIII. siècle*. Paris, 1911. 121., 125. l.

¹³³ KÓSA JÁNOS: *Az utánnomás eltiltása Magyarországon*. M. Kvszle, 1940: 378. l.

¹³⁴ KÓSA, i. h.

¹³⁵ *A könyv története*. Bp., 1915. I: 68. l.

zák. SZENCZI CSENE PÉTER például Érsekújvárt Sz. György hava (ápr.) 19. napján kelt ajánlással nyomatta ki Oppenheimben 1616-ban a *Confessio Helvetica* általa készített magyar fordítását (RMK. I. 456. sz.) s azt LIPSAI RHEDA PÁL Debrecenben aug. 10-én kelt saját ajánlásával még ugyanabban az esztendőben újra kibocsátja (RMK. I. 465. sz.). A SZILÁGYI ISTVÁN nagyváradai rektor magyar értelmezésével 1643-ban SZENCZI KERTÉSZ ÁBRAHÁM által kinyomtatott COMENIUS-féle *Januae linguae latinae reserata aurea* c. tankönyv (RMK. II. 637. sz.) ugyancsak 1643-ban Bártfán KLÖSS JAKABNÁL (RMK. II. 614. sz.) is megjelenik. Ahol a szerzőre vonatkozó támpontjaink nincsenek, ott ma már lehetetlen eldönteni, hogy a két egyazon évi kiadás közül melyik az editio princeps s melyik az utánnnyomás. Ilyen teszem azt HUSZTI PÉTER *Aeneis*-ének 1582. évi bártfai (RMK. I. 185. sz.) és debreceni (RMK. I. 192. sz.), vagy KEGELIUS—DESELVICS *Tizenkét idvességes elmélkedései*-nek 1639. évi bártfai (RMK. I. 686. sz.) és lőcsei (RMK. I. 695. sz.) kiadása. Szabó Károly véleménye szerint a szerzők nem mindig törődtek bele ezekbe a kalózkodásokba. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY például saját munkáiról 1677-ben kiadott *Catalogus*-ába nem vette fel az eredetileg Nagyváradon 1659-ben kiadott *Concionum sacrarum centuria prima* 1671. évi kassai kiadását (RMK. II. 1270. sz.) „bizonyára azért, mert a kassai nyomdász Erich ezen utánnnyomást az ő tudta és beleegyezése nélkül eszközölte”.¹³⁶ De az is meglehet, hogy KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY talán nem is tudott az utánnnyomásról, vagy pedig egyszerűen megfeledkezett róla. Egész kétségtelen azonban a szerző állásfoglalása a jogosulatlan utánnnyomással szemben a PÁPAI PÁRIZ FERENC esetében. Tudvalevőleg 1690-ben Kolozsvárt kinyomtatott *Pax corporis*-át (RMK. I. 1387. sz.) 1692-ben Brewer Sámuel is kihozta Lőcsén (RMK. I. 1432. sz.). A népszerű orvosi munka 1695. évi meg bővített kolozsvári kiadását (RMK. I. 1474. sz.) a szerző losonczy Bánfi György erdélyi kormányzóhoz intézett ajánlással látta el, melyben ezeket írja: „most másodsor bővebben és szebb színben bocsátom világra (mert a' lőcsei kiadást magaménak nem ismerem)“. A bőbeszédű címlapon azonban szerző állításával ellentétben „az harmadszori kiadás“ kitétel szerepel, amiből arra következtethetünk, hogy a nyomtató M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS, szembehelyezkedve a szerzővel, a lőcsei kiadást is elismerte. Persze, tekintettel arra, hogy az ajánlás „Nagy-Enyeden, Kisasszony

¹³⁶ RMK. II. 437. l.

havának (aug.) 2. napján, 1694. esztendőben“ kelt, az sincs kizárva, hogy a munka 1694-ben és 1695-ben is megjelent s hogy az 1694-iki kiadás példányai mind egy szálíg elvesztek vagy még lappanganak! PÁPAI PÁRIZ tiltakozása egyébiránt a derék lőcsei tipográfust nem riasztotta el a további kalózkodástól. A kapós könyvet 1701-ben (RMK. I. 1636. sz.) újra kinyomtatja — ezúttal cége feltüntetése nélkül —, mégpedig bővített formájában s meghagyva a címlap szövegében a „harmadszori kiadás“ kifejezést, de elhagyva az egész, rá nézve kellemetlen, dedikációt. Annyi bizonyos, hogy PÁPAI PÁRIZ állásfoglalása, ha jogos és érthető is a szerző szempontjából, szöges ellentétben állott a kor tipográfusainak közfelfogásával. BAYLE PÉTER *Praxis pietatis*-ának MEDGYESI PÁL készítette fordítása 1636-tól 1678-ig nem kevesebb, mint hét kiadást ért, majd mindig más és más nyomdában, de a kiadások sorszámának pontos feltüntetésével. Az 1678. évi lőcsei kiadás (RMK. I. 1225. sz.) nyomtatója annyira megy őszinteségében, hogy címlapján „hetedik (a' Colosvári hatodik editio szerint)“-inek jelzi a maga kiadását. Szinte példátlan ebben a korszakban DIEST HENRIK *Funda Davidis instructa quinque laevibus lapidibus* (Deventer, 1646) c. munkájának az esete, melynek három XVII. századi magyar kiadása nem egymásból való utánnyomás, hanem más és más fordítás.¹³⁷

Az utánnyomás a XVIII. században természetesen nálunk is tovább virágzott, habár távolról sem abban a mértékben, mint a külföldön: ehhez hiányzott a haszonnal kecsegtető újdonságok nagyobb tömege. Amely kiadványoknál ez az utánnyomás szempontjából döntő momentum megvolt, legott kezdetét vette a kalózkodás. Így BÉL MÁTYÁS *Der ungarische Sprachmeister c. grammaticáját*, mely a pozsonyi ROYERNÉL és jogutódainál 1729-től 1774-ig ötször jelent meg, 1731-ben Kolozsvárt a jezsuita nyomda és 1734-ben Budán a Nottenstein-nyomda is utánnyomatta. BOD PÉTER *Szentírás értelmére nevelő leksikon*-át, mely 1746-ban Kolozsvárt látott napvilágot, még ez évben a fürge STREIBIG JÓZSEF is kihozta Győrött. TIMON SÁMUEL *Epitome chronologica rerum hungaricarum*-ának Kassán 1736-ban, valamint névtelen *Purpura Pannonica*-jának ugyanott 1745-ben megjelent második kiadását 1764-ben,

¹³⁷ *A szent Dávidnak öt követskei*. Ford. SZOBOSZLAI MIKLÓS. Debrecen, 1648. RMK. I. 802. sz.; *Öt sima kövekkel fel-ékesítettett Dávid parittyája*. Ford. UZONI BALÁZS. Gyulafehérvár, 1658. RMK. I. 930. sz.; *Öt sima kövekkel elkészített Dávid parittyája*. Ford. UDVARHELYI PÉTER. H. n. [Kassa], 1661. RMK. I. 975. sz.

illetve 1746-ban a kolozsvári jezsuita officina is kinyomatta. Nagy-jelentőségű *Imago antiquae Hungariae* és *Imago novae Hungariae* c. munkáit pedig, melyeket a szerző ugyancsak Kassán 1733-ban és 1735-ben, illetve 1734-ben adott ki, az utánnomásokból meggazdagodó bécsi TRATTNER JÁNOS TAMÁS is méltóknak ítélte arra, hogy 1754-ben és 1762-ben újra a piacra vesse! MARGITAI ISTVÁN debreceni nyomdász 1771-ben kiadott ref. *Catechismus*-a még ugyanebben az esztendőben Kassán is megjelent ELLINGER JÓZSEF betűivel, miként a címlapon is olvashatjuk „a debreceni forma szerint“. DORELL-FALUDI *Nemes ember*-ét (Nagyszombat, 1748) és *Nemes asszony*-át (u. o., 1748) a következő évben Budán is kihozták.

De a hazai szükségletnek megfelelő külföldi könyvek utánnomása sem marad el a belföldi termésé mögött. ANDREUCCI ANDRÁS JEROMOS *Manuale confessariorum*-át először a nagyszombati jezsuiták nyomtatták ki nálunk (1737 és 1742), majd a győri STREIBIG-cég is kiadta (1748). A XVI. századi DECANUS MÁRTON *Compendium manualis controversarum hujus temporis de fide et religione* c. hitvédő iratát hazánkban ugyancsak a nagyszombati officina honosította meg (1738, 1741, 1743, 1762), de ez utánnomás utánnomásaként Kassán (1746), Győrött (1750) és Kolozsvárt (1754, 1756, 1769) is kihozták. Hasonló sors érte a francia BOSSUET *Historia doctrinae protestantium*-át, melyet az 1718. évi würzburgi kiadás alapján legelsőbb ugyancsak a nagyszombati tipográfia adott ki é. n. és 1739-ben. A katolikus papnöveldékben tankönyvül használt munkát 1735-ben Kolozsvárt és 1797-ben Egerben is megjelentették. Ugyanez volt a sorsa a jezsuita iskolákban használatos ALVARI-féle latin nyelvtanhoz készült *Syllabus vocabulorum*-nak, melyet magyar és német értelmezéssel 1731-ben és 1732-ben Nagyszombatban, 1735-ben pedig Győrött és Pozsonyban is kiadtak.¹³⁸

A jogosulatlan utánnomás ellen a könyvnyomtatók európa-szerte az uralkodók kiváltságlevelével próbáltak védekezni. Az első privilégiummal kibocsátott magyarnyelvű könyv PESTI GÁBOR *Wy testamentum*-a volt (RMK. I. 6. sz.), melyre SINGRENIUS bécsi nyomdász 1536-ban öt évre szóló szabadalmat kapott. Amikor pontosan öt év múlva, 1541-ben, SYLVESTER a maga fordítását megjelenteti, szintén tesz lépéseket a privilégium elnyerésére. De NÁDASDI köz-

¹³⁸ A XVIII. századbéli utánnomást TRÓCSÁNYI ZOLTÁN is szóvá teszi *A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók* c. cikkekéjében. M. Kvszle, 1938. 158/9. l.

benjárása, úgy látszik, nem vezetett eredményre. Legalább műve (RMK. I. 15. sz.) a privilégium feltüntetése nélkül jelent meg. Viszont ugyane fordítás 1574. évi bécsi kiadását (RMK. I. 98. sz.) STEINHOFER GÁSPÁR „Az fõlseges romai csaszar kegielmes engedelmébõl“, tehát privilégiummal hozta ki. Ugyancsak „eo feolsege engedelmebul“ látott napvilágot 1573-ban Bécsben a névtelen *Poncianus historiája* (RMK. I. 92. sz.). Tíz évre szóló császári privilégiummal jelent meg továbbá WERBÖCZI *Tripartitum*-ának úgy 1572. (RMK. III. 619. sz.), mint 1581. (RMK. III. 704. sz.) bécsi kiadása is, ami természetesen nem akadályozta meg az erdélyi fejedelem joghatósága alatt élõ Heltait abban, hogy 1572-ben (RMK. II. 130. sz.) õ is közre ne bocsássa a keresett törvénykönyvet. Amennyire SZABÓ — illetve SZTIPSZKY — leírásából megállapíthattuk, császári privilégiummal jelentek még meg a bécsi APFFEL-nyomda 1580. és 1582. é. magyar *Kalendarium*-ai (Sztipszky, I. 1813. és 1818. sz.), az ugyanottani FORMICA-nyomda 1606. évi CANISIUS—VÁSÁRHELYI-féle magyar *Catechismus*-a (RMK. I. 387. sz.), amely egyébként elõször 1599-ben Kolozsvárt jelent meg az erdélyi fejedelem privilégiumával (Sztipszky, I. 1842a. sz. [RMK. I. 312. sz.]), SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Dictionarium latinovngaricum: és hungarico-latinum*-ának 1604. évi nürnbergi kiadása (RMK. I. 392/3. sz.), amelyhez az óvatos Hutter Illés könyvnyomtató még a francia király privilégiumát is megszerezte, ANTONIO BONFINI *Rerum Vngaricarum decades*-ének 1606. évi hanai kiadása SÁMBOKY gondozásában (RMK. III. 1027. sz.), melynek kiváltsága tíz évre szól és ISTVÁNYI MIKLÓS *Historiarum de rebus vngaricis libri 34* c. munkájának 1622. évi kölni kiadása (RMK. III. 1350. sz.), melyhez kiadója, HIERATUS ANDRÁS „privilegium specialis“-t kapott. Ellenben a KÁLDI GYÖRGY-féle *Szent Biblia* (Wien, 1626. RMK. I: 551. sz.) SZABÓ említette „nyomatatási engedély“-e nem privilégium, hanem PÁZMÁNY PÉTERnek 1625 ápr. 8-án és a Jézus Társaságnak 1625 szept. 4-én kelt imprimaturja.

A magyar nyomdák közül a XVI. század folyamán csupán a nagyszombati nyert s ez is mindössze két ízben külön szabadalmat egy-egy kiadványára, nevezetesen TELEGDI MIKLÓS postillájára, melynek mind Bécsben nyomtatott elsõ, mind Nagyszombatban készült második és harmadik kötete (RMK. I. 122., 145., 176. sz.) a címlap tanúsága szerint „az felseges Romai Chaszarnak kegyelmes engedelmébõl“ látott napvilágot s az ugyanõ általa MOSSÓCZI ZAKA-

RIÁS társaságában szerkesztett *Decreta, constitutiones et articuli incl. Regni Vngariae* c. törvénygyűjteményre, mely 1584-ben (RMK. II. 183. sz.) „cum sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis gratia et privilegio“ hagyta el a sajtót. Ha hihetünk SZABÓNAK, a nagyszombati nyomda 1711-ig az 1687-re szóló *Calendarium Tyrnaviensé-n* (RMK. II. 1619. sz.) kívül még csak egyetlen egyszer, SZENT-IVÁNY MÁRTON S. J. 1689—1709. megjelent *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* (RMK. II. 1562., 1700., 1862., 1907., 2132., 2384. és 2433. sz.) c. gyűjteménye címlapján tünteti fel, hogy az „cum privilegio Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis speciali“ adatott ki! KLEIN leírása szerint 1628-ban SCHOLTZ DÁNIEL is „cum gratia et privilegio“ adta ki Kassán *Apotheca sacra psal-morum* (RMK. II. 481. sz.) c. német luteránus énekeskönyvét, melyből nem maradt ránk példány. Végül megemlítjük, hogy két debreceni kiadvány: WERBŐCZI *Decretum*-ának 1611. évi kétnyelvű kiadása (RMK. I. 426. sz. és II. 337. sz.) és MOLNÁR GERGELY *Elementa grammaticae latinae* c. tankönyvének 1613. évi kiadása is „cum gratia et privilegio“ jelent meg, de hogy ezeket a privilégiumokat a bécsi udvar, vagy pedig az erdélyi fejedelem adta-e, azt a címlapok nem árulják el!

Erdélyben az első privilégiummal kibocsátott könyv HELTAI bibliafordításának első része (RMK. I. 24. sz.) volt, mely 1551-ben „cum gratia et privilegio reginalis maiestatis“ látott napvilágot. Ugyancsak JÁNOS ZSIGMOND választott király és erdélyi fejedelem privilégiumával ellátva adta ki HELTAI 1562-ben *Wy testamentum*-át (RMK. I. 51. sz.), 1566-ban *Száz fabulá-ját* (RMK. I. 59. sz.) és 1570-ben MELANCHTHON *Grammaticá-ját* (RMK. II. 127. sz.). WAGNER BÁLINT is, amikor 1557-ben kihozta Brassóban a nagy tőkebefektetést igénylő *Novum Testamentum*-ot (RMK. II. 74. sz.), jónak látta megszerezni hozzá JÁNOS ZSIGMOND öt évre szóló szabadalmát. Ez a kiváltságlevél két aranyárka bírság és az összes példányok elkobzásának terhe alatt nem csupán a munka újrayomását, hanem más kiadásnak a fejedelemség területére leendő behozatalát is eltiltotta. BÁTHORI KRISTÓF pedig 1579-ben a LŐRINC diák által kinyomtatott *Cetveroevangelia* (SZTRIPSZKY, I. 2475. sz.) részére harmincévi szabadalmat adott, ugyanúgy megtiltván, hogy azt ezen idő alatt bárki utánnyomassa vagy külföldről behozza. Ugyancsak az erdélyi fejedelem privilégiumával látott napvilágot 1563-ban Brassóban a HEBLER MÁTYÁS ev. superintendens szerkesz-

tette *Brevis confessio de sacra Coena Domini Ecclesiarum Saxoniarum* (RMK. II. 89. sz.), míg a FRONIUS-féle *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania* 1583-ban ugyanitt megjelent latin és német kiadása (RMK. II. 172. és 173. sz.) BÁTHORI ISTVÁN lengyel király tíz évre szóló privilégiumával hagyta el a sajtót. Az utolsó fejedelmi privilégiummal megjelent sajtótermék mai tudásunk szerint CANISIUS PÉTER *Catechismus*-ának VÁSÁRHELYI GERGELY készítette magyarosítása (Kolozsvár, 1599. Szttripszky, I. 1842a. sz. [RMK. I. 312. sz.]), melyről fentebb már megemlékeztünk. Szabó szerint ugyan a FRONIUS-féle *Land-Recht* 1684-i nagyszebeni új kiadása (RMK. II. 1555. sz.) is privilégiummal jelent meg, csakhogy ez a privilégium nem nyomdai természetű, hanem a szászoknak a könyvben összefoglalt kiváltságainak fejedelmi megerősítése!

Gyökeresen megváltozik a helyzet a XVIII. században, melyet méltán neveztek el a kizárólagos szabadalmak virágkorának. Az ilyen szabadalomban részesülő könyvnyomtatók és könyvkiadók sorát TÖLTÉSI ISTVÁN komáromi nyomdász nyitja meg, aki 1705-ben úgy a maga, mint utána két ágon levő maradékai részére tizenöt évre szóló kizárólagos privilégiumot kapott olyan magyar naptárak előállítására, amiket azelőtt „Lőcsén szoktanak volt nyomtatni”.¹³⁹ Szabadalmát özvegye utóbb átruházta SPEISER (Spaiser) FERENC pozsonyi könyvkötő- és könyvkereskedőre, aki azután a privilégiumot a maga személyére 1728-tól 1759-ig tíz-tíz évre több ízben meghosszabbította. Utóda, SPEISER KERESZTÉLY, 1769-ben már csak hat évre nyerte el a szabadalmat.¹⁴⁰ 1726-ban STREIBIG ANTAL JÓZSEF soproni könyvnyomtató viszont címtáras naptár előállítására nyert kizárólagos szabadalmat s ezt a kiváltságot újabb tíz esztendőre 1731-ben mint győri tipográfus is megkapta.¹⁴¹ 1728-ban NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY budai könyvnyomtató tett szert ugyancsak tíz évre szóló privilegium exclusivumra, mely őt feljogosította németnyelvű kisebb ábécéskönyvek, approbált káték, valamint a vásár- és ünnepnapokra szóló evangéliumok kinyomtatására. E szabadalmat később özvegye, VERONIKA, majd mostohafia, LANDERER LIPÓT

¹³⁹ V. Ö. BARANYAY JÓZSEF: *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története*. Bp., (1914). 8. l.

¹⁴⁰ GÁRDONYI ALBERT: *A XVIII. sz. legkeresettebb könyve*. M. Kvszle. 1941 : 233/4. l.

¹⁴¹ PITROFF PÁL: *A győri sajtó története*. Győr, 1915. 7. l. és GÁRDONYI id. cikke, M. Kvszle, 1941 : 234. l.

FERENC s utóbbinak özvegye, KATALIN is megkapta.¹⁴² Sőt utóbbi szabadalmát 1771-ben még a magyarnyelvű ábécéskönyvek s a *Vaticinium Sibyllinum* nevezetű kalendárium latin-, német- és tótnyelvű kiadásának kizárólagos jogával is kiegészítették.¹⁴³ A *Vaticinium Sibyllinum* előállítási jogát egyébként LANDERER LIPÓT FERENC már 1755-ben elnyerte a szokásos tíz esztendőre.¹⁴⁴ 1740-ben a kassai jezsuita nyomda nyert tíz évre szóló kizárólagos szabadalmat magyar, német és tót naptárak kiadására.¹⁴⁵ A nagyszombati nyomda pedig 1741—1765. élvezte az országgyűlési törvencikkék kizárólagos előállítására feljogosító privilégiumot, míg 1743-ban negyven évre szóló szabadalmat nyert a *Corpus iuris* kinyomtatására. 1753-ban LANDERER JÁNOS MIHÁLY pozsonyi nyomdász nyert tízéves privilégiumot az *Englischer Wahrsager* című naptár német-, magyar-, cseh- és tótnyelvű kiadására¹⁴⁶ s ezt a kiváltságot, úgy látzik, 1764-ben megújították.¹⁴⁷ 1763-ban pedig EITZENBERGER FERENC ANTAL pesti könyvnyomtatót ruházták fel tíz esztendőre a *Neugregorianischer Zeit- und Weltlauf-Kalender* kizárólagos előállításának jogával.¹⁴⁸ 1765-ben a pozsonyi LANDERER-nyomda újabb privilégiumot is kapott, mely öt évre szól s az 1764/5-i országgyűlési törvények kizárólagos kinyomtatására hatalmazta fel.¹⁴⁹ Végül 1771-ben HEIMERL MÁTYÁS JÓZSEF, az első temesvári tipográfus nyert privilégiumot egy naptár, meg egy *Intelligenz-Blatt* kiadására.¹⁵⁰ Kolozsvárt a XVIII. század második felében az ábécé, a kalendárium és néhány tankönyv kinyomtatása a ref. főtanács határozatából ki-

¹⁴² GÁRDONYI ALBERT: *Magyarországi könyvkereskedelem és könyvnyomdászat a XVIII. sz.-ban.* Bp., 1917. 5—6. l.

¹⁴³ U. o. 20. l.

¹⁴⁴ GÁRDONYI, id. cikke, M. Kvszle, 1941 : 235. l.

¹⁴⁵ FARKAS RÓBERT: *A kassai kath. főgymn. története.* A premontréi főgymn. értes. Kassa, 1895 : 196. l. szerint a privilégium 1740 dec. 24-én kelt s így a GÁRDONYI id. cikkben 236. l. felhozott 1764 okt. 17-i helytartótanácsi határozat tévesen állítja, hogy a kassai nyomda az időtől fogva — az 1763. évszám GÁRDONYI cikkében bizonyára sajtóhiba 1663 vagy 1673 helyett — adott ki naptárakat, amikor a kalendárium-szabadalmak még nem voltak szokások!

¹⁴⁶ GÁRDONYI id. cikke, M. Kvszle, 1941 : 235. l.

¹⁴⁷ V. ö. *A kir. m. egyetemi nyomda története.* Bp., (1927). 90. l.

¹⁴⁸ L. GÁRDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat,* stb. Bp., 1917. 10. l. és M. Kvszle, 1941 : 235. l. Utóbbi helyen a naptár címe: *Neu gregorianischer Zeit und Welt Kalender!*

¹⁴⁹ *A kir. egyetemi nyomda tört.* 90. l.

¹⁵⁰ BERKESZI ISTVÁN: *A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története.* Temesvár, 1899. 3. l.

folyólag PATAKI SÁMUEL kiváltsága volt.¹⁵¹ Ez ugyan nem volt királyi privilégium, de a hitsorsos nyomdászok alighanem jobban respektálták, mint a világi hatalom ilyirányú rendelkezéseit.

Így például hiába tiltja meg „kemény büntetés“ terhe alatt TÖLTÉSI privilégiuma a magyar kalendáriumnak „akár nagyobb formában s akár melly typossal is egész Magyar- és Erdélyországokban“ való előállítását vagy oda leendő behozatalát, 1705—1711-ig mind Lócsén, mind Kolozsvárt, Bártfán és Nagyszombatban is háborítatlanul megjelentek magyar naptárak.¹⁵² Lehet, hogy azért nézte el a felsőbbség ezt a visszaélést, mivel ezeken a helyeken már akkor is állítottak elő naptárakat, amikor a naptárszabadalmak még nem voltak divatban,¹⁵³ vagy mert TÖLTÉSI nem tiltakozott ellenük. De amikor a debreceni tipográfus, MISKOLCZI Cs. FERENC is kihozta a magyar kalendáriumot, TÖLTÉSI legott óvást emel, aminek folyományaképp III. Károly király 1714 május 10-én kelt leiratával MISKOLCZIT a jogosulatlanul előállított naptárak árusításától eltiltotta.¹⁵⁴ TÖLTÉSI jogutóda, SPEISER FERENC, 1740-ben STREIBIG JÁNOS GYÖRGY győri, RENAUER FÜLÖP JÁNOS soproni és NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY özvegye, VERONIKA ellen emel vádat a kalendáriumok jogtalan kiadása ügyében. A vádlottak közül NOTTENSTEINÉ „azzal védekezett, hogy az őt megillető szabadalmat s ábécés könyveket, katekizmusokat és evangéliumos könyveket ad ki, tehát nem veheti rossz néven, ha ő is hasonló módon jár el“.¹⁵⁵ De nemcsak a naptár-privilégiumokat, hanem az egyéb szabadalmakat is sűrűn sértették meg a könyvnyomtatók. Így LANDERER KATALIN panaszára 1774-ben a győri nyomdában 976 frt 97 dénár, az egi nyomdában 215 frt 7 kr., a pozsonyi LANDERER-nyomdában 370 frt 40 kr., az ugyanottani PACZKO-nyomdában pedig 101 frt 51 kr. értékű ábécét, katekizmust és evangéliumos könyvet foglaltak le, csupa olyan kiadványt, amelyek előállítása LANDERERNÉ kizárólagos joga volt!¹⁵⁶

Könyvnyomtatóink a saját kiadásukban megjelent könyveket, M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS szerint, „fzáz vagy három fzáz, vagy leg-felgyebb öt fzáz“ példányban állították elő. M. TÓTFALUSI KIS

¹⁵¹ FERENCZI ZOLTÁN: *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár, 1896. 83. l.

¹⁵² V. ö. BARANYAY, i. m. 9. l.

¹⁵³ M. Kvszle, 1941 : 236. l.

¹⁵⁴ CSÜRÖS FERENC: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen, (1911). 322/3. l.

¹⁵⁵ GÁRDONYI: *Magyarországi könyvkereskedelem*, stb. 24. l.

¹⁵⁶ U. o. 26/8. l.

ezt, a könyvek árát szükségkép megdrágító alacsony példányszámot nyelvi elszigeteltségünkkel magyarázza. Ami kiadványainkból — úgymond — „hanemha magunk között kél-el, a' fzoimfzédásággal nem közölhetjük. Mert sem Lengyelnek, sem Oláhnak, vagy Tatárnak, sem Töröknek, sem Rácznak &c. nem kell a' mi könyvünk“.¹⁵⁷ Még kisebb példányszámban készültek a szerzők vagy mecénásaik megrendelésére előállított kiadványok. Az ilyen „szegődött“ nyomtatványok ugyane forrás szerint többnyire „vagy 50, vagy 100, vagy legfellyebb 200“ példányban nyomattak.¹⁵⁸ S hogy ez az állítás nem túlzás, azt a mecénásokkal kapcsolatban már idézett adataink meggyőzően igazolják. Egészen kivételes eset volt a Károli-féle *Szent Biblia* Szenczi Molnár Albert gondozásában megjelent 1608. évi hanai kiadása (RMK. I. 411. sz.), mely másfélezer példányban készült s az 1612. évi oppenheimi kiadás előszava szerint négy év alatt „többire már mind eladatott“.¹⁵⁹ E sikeren fölbuzdulva, M. TÓTFALUSI KIS a maga biblia-kiadását 3500 példányban, a *Zsoltárok* és az *Új Testamentum* részkiadásait pedig egyenkint 4200 példányban nyomatta,¹⁶⁰ amire persze csunyan ráfizetett, mivel a magyar könyvpiac fölvevőképesége a XVII. század végén ekkora példányszámot nem bírt el. Az egyetlen igazán kelendő nyomtatvány — mert hiszen könyvnek bajosan minősíthető — ebben az időben a kalendárium volt: ebből csak M. TÓTFALUSI KIS egymaga évenként több ezret vetett a piacra.¹⁶¹ Vezetőhelyét a kiadói cikkek sorában a XVIII. században is megtartotta. Egy 1775-ben készült hivatalos kimutatás alapján GÁRDONYI a hazánkban évről-évre előállított naptárak számát közel hetvenezerre becsüli. „A legnagyobb példányszámmal a pozsonyi LANDERER-nyomda szerepel a kimutatásban, amely évenként 8000 tizenhatodréttű, 6000 harminckettédrettű és 2000 kisalakú kalendáriumot állított elő“.¹⁶² Rajta kívül még az ábécés- és egyéb tankönyvek, a katekizmusok, ájtatossági könyvek, széphistóriák készültek, mint különös kelendőségre számítható cikkek, többezres példányszámban. Így például a debreceni városi nyomda XVIII. századi kiadványai sorából a fiú- v. deák ábécé kiadásonkint 1750-től 10.000-ig váltakozó példányszámban, a leány-

¹⁵⁷ *Maga személyének... mentsége.* Kolozsvár, 1698. Gyoma, 1940. 89. l.

¹⁵⁸ U. o. 50. l.

¹⁵⁹ Idézi SZABÓ: RMK. I. 198. l.

¹⁶⁰ *Mentség.* 5. l.

¹⁶¹ GÁRDONYI, M. Kvszlc, 1941 : 232. l.

¹⁶² U. o., 241. l.

v. magyar ábécé 2500—7500 példányban, a tanuló gyermekeknek való *Agenda* 3000—5000 példányban, a kis Cellarius 9 kiadása együttesen 25.500 példányban, a nagy Cellarius 5 kiadása 15.000 példányban, DIÓSZEGI *Lelki fegyver*-ének két kiadása 20.000 példányban, a kis káté 34 kiadása 3—12 ezrével összesen 133.530 példányban, a palatinusi v. i. nagy katekizmus 8 kiadása 28.125 példányban, a *Rudimenta linguae latinae* 9 kiadása 30.040 példányban, a SIDARIUS-féle *Catechismus* 9 kiadása 28.500 példányban, a kis zsolttárok 18 kiadása 52.000 példányban, az egész énekeskönyv (*Dicséreték és solttárok*) 16 kiadása 57.358 példányban, a névtelen *Argirius históriája* (1739) 2000 példányban, KÖDI FARKAS JÁNOS: *Kádár históriája* (1738) 3000 példányban, SZENTMÁRTONI B. JÁNOS: *Mária Magdolna históriája* négy kiadásban összesen 9000 példányban, ugyanannak *Nyúl históriája* (1735) 2000 példányban, a névtelen *Tékozlófiú históriája* két kiadása 5000 példányban került a könyvpiacra.¹⁶³ Végül még, mint jellemző adatot, megemlítjük, hogy PÁPAI PÁRIZ FERENC magyar és latin *Dictionarium*-ának 1767-iki nagyszombati kiadásából a latin-magyar rész 6000, a magyar-latin rész pedig 3000 példányban hagyta el a sajtót.¹⁶⁴

A szerzőkön és a könyvnyomtatókon kívül könyvek kiadására elvértve a könyvkötők is vállalkoztak, akik ebben a korban a mai szortiment-könyvkereskedők szerepét is betöltötték. Persze ezek vállalkozási kedve is csak a rögtöni hasznot hajtó naptárak, elemi tankönyvek, énekes- és imádságoskönyvek kiadására szorítkozott. Így az 1675-ben soproni polgárjogot nyert MICHEL ZAKARIÁS kihozta az *Oedenburgisches vollständiges Gesang-Buch*-ot (H. és ny. n. SZTRIPSZKY, II. 2695. sz.), LUDWIG JÁNOS kőszegi kompaktor, illetve „maradéki” állítólag Augustában kinyomtatták a *Zengedező mennyei kar* c. énekes- (1735. és 1743.) és az *Arany lánc* c. imádságoskönyvet (1760.).^{164a} SZATHMÁRI V. SZAKMÁRI PÁL kassai könyvkötő 1712-ben 8 frtnyi boltbérét 16 darab, hihetőleg saját kiadású naptárral róttá le a városi tanácsnál. Ugyanő néhány év múlva a tankönyvkiadás terén is megpróbálkozott, de itt megégette az ujját. Ugyanis 1725-ben megtudván, hogy STEINHÜBEL GODFRÉD eperjesi kollégája 3000 példányt rendelt meg a kassai jezsuita nyomdában: a *Rudimenta* c. tankönyvből, nosza ő is megrendelt belőle 1000 darabot. STEINHÜBEL

¹⁶³ V. ö. ZOLTAI LAJOS: *Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. sz. beli működése, termékei*. Debrecen, (1934). 23—33. l.

¹⁶⁴ PINTÉR JENŐ *magyar irodalomtörténete*. IV : 156. l.

^{164a} V. ö. M. Kvszle, 1939 : 190. l.

erre az 1000 példányt lefoglaltatta s úgylátszik, csak úgy adta ki, hogy SZAKMÁRI őt 3 rénes forinttal kártalanította s egyben írásban megígérte, hogy többé ilyesmit nem fog elkövetni. Ez az ígérete azonban a derék SZAKMÁRIT nem akadályozta meg abban, hogy 1727 áprilisában, amikor az eperjesi kompaktor újabb 3000 példányt rendelt meg a *Rudimentá*-ból, ne rendeljen ő is a saját számlájára 2000 példányt. Pörre kerülvén a dolog, az egyik tanú kijelenti, hogy aki ilyesmit tesz, azt méltán nevezik selmának. Jellemző a kor fel-fogására, hogy a tanúk véleménye szerint a dologban nem az a tisztességtelen, hogy mindketten ugyanazt a munkát nyomatták ki, hanem az, hogy a kinyomatás ugyanabban a nyomdában s egyazon szedéstről, egyidejűleg történt.^{164b}

Mai értelemben vett írói tiszteletdíjról az egész korszak folyamán nem lehet szó. Tollforgatóink javarészt a főnemesség, a főpapság, a hadsereg, az alsó papság, a tanítói és tisztviselői kar soraiból kerültek ki, akik még csak nem is gondoltak arra, hogy az irodalomból éljenek. Ha nagynéha nem is dolgoztak egészen önzetlenül a kiadó-könyvnyomtatóknak, a fizetség nem pénzből, hanem munkáik bizonyos számú példányából állott. Erre nézve a legrégebb adatunk a BARANYAI DECSI JÁNOS *Syntagma institutionum iuris imperialis ac ungarici* (Kolozsvár, 1593. RMK. II. 241. sz.) c. munkájának néhány példányában nyomtatásban fennmaradt 1594. jan. 5-én kelt nyugtatványa, amely szerint ifj. HELTAI GÁSPÁR a szerzőnek fáradsága díjaul a köztük fennállott egyezség érteimében száz példányt adott. Valószínűleg ilyen természetű lehetett az a jutalom is, mellyel BREWER LŐRINC lőcsei könyvnyomtató kecsgettette SZENCZI MOLNÁR ALBERTET, ha lefordítja számára ZIEGLER GYÖRGY JOSQUINUS BETULEIUS álnéven *De summo bono* írt értekezését (Lőcse, 1630. RMK. I. 594. sz.).¹⁶⁵ M. TÓTFALUSI Kis MIKLÓS is ilyen módon elégtette ki a szerzőket, ha egyáltalában adott nekik valamit. Legalább amikor *Mentség*-ben¹⁶⁶ felpanaszolja, hogy mennyi kiadással jár egy-egy munka kinyomtatása, a gyertya árától a szedő béréig mindent felhánytorgat, a szerzőről csak annyit mond, hogy művéből „annyi esztendőktől fogva talán sem költ több el“, mint „a'mennyit tsak ajándékba“ adott „az Authornak“! Íróinknak tehát, ha némi

^{164b} KEMÉNY LAJOS: *Tanukihallgatás a kassai jezsuiták nyomdájában újonnan kinyomatott Rudimenta* iránt. M. Kvszle, 1913 : 67/9. l.

¹⁶⁵ A dedikáció erre vonatkozó részét idézi SZABÓ: RMK. I. 263. l.

¹⁶⁶ 49/50. l.

anyagi hasznát akarták látni szellemi munkájuknak, pénzzé kellett tenniök ezeket az „ajándék“-példányokat. Ezt meg is cselekedték. MEDGYESI PÁLról például tudjuk, hogy *Praxis pietatis* (1636) c. könyvéből „a környék nevesebb, előkelőbb embereinek, mint BAL-LING JÁNOS munkácsi várkapitánynak,¹⁶⁷ sajátkezű ajánlással ellátott példányokat küldött“,¹⁶⁸ ami bizonyára nem maradt ellenszolgáltatás nélkül. Ez már régi úzus volt. Kanyaró Ferenc szerint a „két Péter“ (t. i. KÁROLI és MELIUS) egy ízben szóvá tette, hogy DÁVID FERENC az urakra köti könyveit. E vádaskodásra persze DÁVID sem maradt adós a felelettel. „Melius — úgymond — sik maculatoriumot csinál, és 2-nek 3-nak is a szegény együgyü jámborok közül dedical benne“. S ez a dedikáció nem ment ingyenbe: „ha nem kért volna érte, nem volna Melius P.-nek olyan dúszes palota a debreceni piacon.¹⁶⁹ Ilyen bőkezű mecénásokra azonban tudtunkkal csak MELIUSnak sikerült szert tennie a DÁVID által is kiemelt MÁGÓCSI GÁSPÁR tornai főispán és „jámbor felesége“, MASSAI EULÁLIA személyében. Egyébként a dedikációkat még az uralkodók is jóval kevessebbre értékelték. Így tudjuk, hogy TINÓDI SEBESTYÉN a *Cronica* (1554) és kerek félszázad mulva SZENCZI MOLNÁR ALBERT a *Dictio-narium* (1604) ajánlásáért mindössze 50—50 frtot kapott I. FERDINÁND, illetve I. RUDOLF királytól. Jóval bőkezűbbnek mutatkozott MOLNÁRRal szemben BETHLEN GÁBOR erdélyi fejedelem: ő már száz frttal honorálta KÁLVIN *Institutio*-ja fordításának (1624) az ajánlását.¹⁷⁰ De azért a szegény, örökösen adóságokkal küzködő MOLNÁR sem jutott abba a helyzetbe, nem hogy „dúszes palotát“, hanem akár csak egy hitvány viskót építtethessen magának!

Irodalmi stallumok, amint ez pl. a francia udvarnál főleg XIV. Lajos óta divatozott, Erdélyben nem voltak s Bécsben is vajmi szűken adódtak. Utóbbiakra pedig magyar ember a legritkább esetben jutott. Így SÁMBOKY JÁNOS, a kiváló humanista, 1566-ban megkapta az udvari történetírói címet s e minőségében 1568 január elseje óta előbb évi száz, majd kétszáz tallér fizetést húzott.¹⁷¹ 1604-ben Mátyás főherceg BERGER ILLÉST nevezte ki udvari historiografussá, de

¹⁶⁷ Kéziratos ajánlása a M. Tud. Akadémia példányában.

¹⁶⁸ CSÁSZÁR KÁROLY: *Medgyesi Pál élete és működése*. Bp., 1911. 31. l.

¹⁶⁹ *Az egyatya Istennek... vallástétel*. Kolozsvár, 1571. Hhh. ív. 3. l. Idézi KANYARÓ FERENC: *Melius ismeretlen és elveszett művei*. M. Kvszle, 1906. 301. l. jegyz.

¹⁷⁰ DÉZSI LAJOS közlése. ITK, 1900 : 218. l.

¹⁷¹ GULYÁS PÁL: *Sámboky János könyvtára*. Bp., 1941. 22. l.

évjáradékát elég rendetlenül folyósította a kamara.¹⁷² 1619/21. pl. BERGER egyetlen fillért sem kapott s a legnagyobb nyomorba jutott. OTROKOCSI FÓRIS FERENCnek, a jeles orientalistának, I. Lipót utalt ki évdíjat,¹⁷³ de nagy a gyanúm, hogy ez az évdíj inkább a konvertitának, mintsem a tudósnek szólt. Viszont az ex-jezsuita KOLLÁR ÁDÁM FERENCnek, a bécsi udvari könyvtár magyar származású igazgatójának, Mária Terézia 1775-ben kifejezetten írói érdemeire való tekintettel emelte fel 4000 frtra az évi fizetését.¹⁷⁴ Ugyanekkor magyar nemességet is kapott, amivel ő előtte irodalmi érdemekért csak TINÓDIT tüntette ki (1553) a királyi kegy.

GULYÁS PÁL.

¹⁷² SZINNYEI: *Magyar írók*. I : 934. h.

¹⁷³ PINTÉR JENŐ *magyar irodalomtörténete*. III : 100. l.

¹⁷⁴ SZINNYEI: *Magyar írók*. VI : 742. h.